ZOZOLALA

tweemaandelijks stripinformatieblad *Juni / Juli 2000* 112

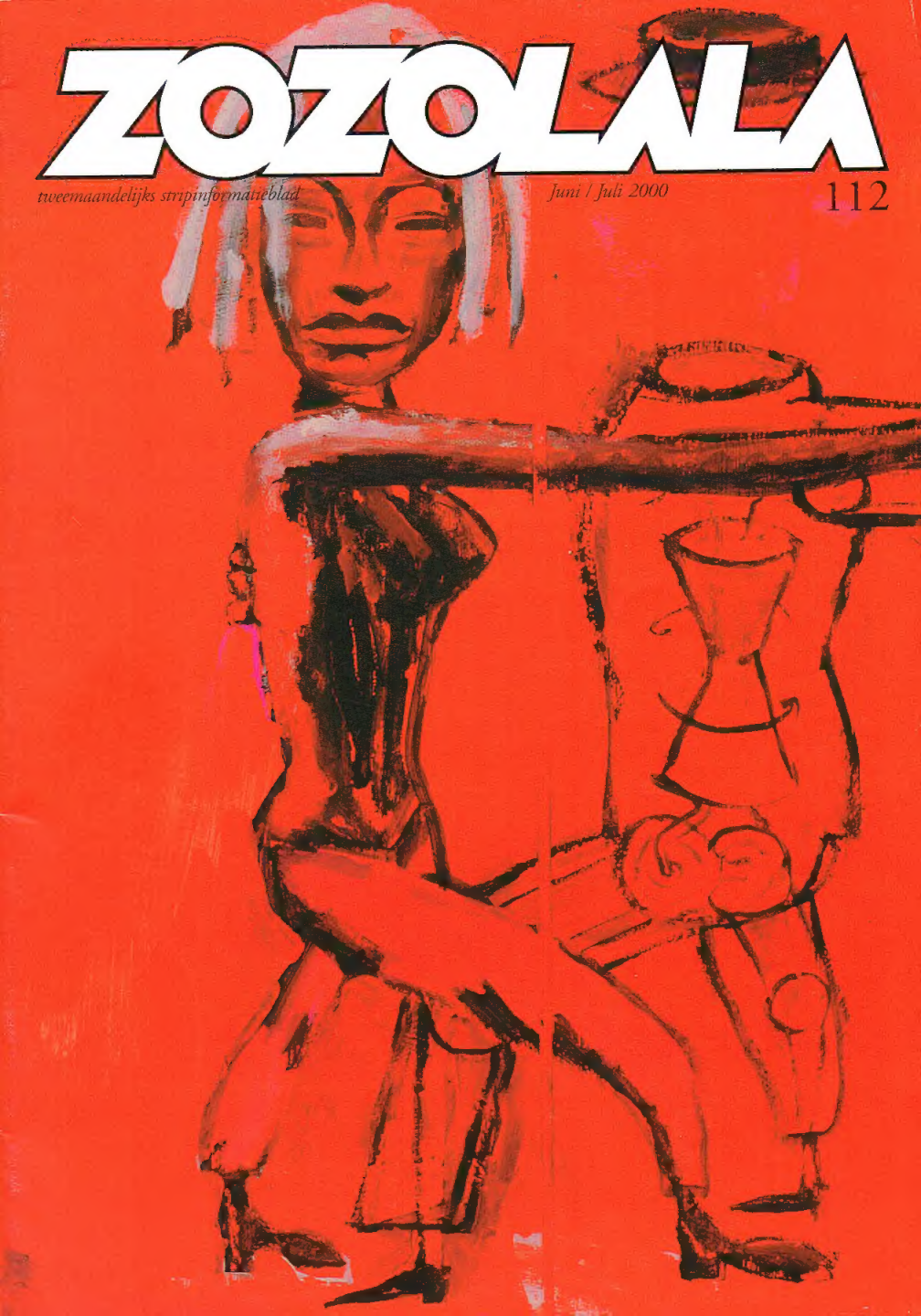

ZozoLala is een onafhankelijk stripinformatieblad, dat tweemaandelijks verschijnt. ZozoLala is gratis voor de klanten van onderstaande stripwinkels. Verantwoordelijke uitgever: Stichting Zet.El

ALKMAAR
BOOKERS & STRIPPERS
Boterstraat 19
1811 HP / 072 - 512 19 16

ALMERE
RATAPLAN
Grote Markt 195
1315 JE / 036 - 534 39 95

AMSTERDAM
KRASSER
Tussenmeer 329
1089 DR /020 - 6191858

LAMBIEK
Kerkstraat 78
1017 GN / 020 - 626 75 43

RICHARD
Rombout Hogerbeetsstraat 78
1052 HX / 020 - 684 29 23

NOU MOE !?!
Krugerplein 17
1092 KA / 020 - 693 63 45

SNOEK
Eerste van Swindenstraat 545
1093 LC / 020 - 666 47 64

ANTWERPEN
BEO
Hopland 15
2000 / 03 - 233 25 36

BUDDY'S
Meir 125 (1e verd.)
2000 / 03 - 232 16 31

MEKANIK STRIPSt.
Jacobsmarkt 73
2000 / 03 - 234 23 47

APELDOORN
DE TWEEDE LEZER
Eerste Wormenseweg 102
7331 DK / 055 - 542 72 02

ASSEN
PLOK, STRIPS EN EH...
Stationstraat 1 DINGES!
9401 KV / 0592 - 31 32 92

ARNHEM
DE NOORMAN
Koningstraat 43
6811 DH / 026 - 442 09 09

BERGEN OP ZOOM
GILLES DE GEUS
Bosstraat 4 (passage)
4611 NC / 0164 - 24 74 62

BREDA
FRANKA
Torenstraat 9 (passage)
4811 XV / 076 - 521 41 53

BRUGGE
DE STRIEP C.V.
Katelijnestraat 42
8000 / 050 - 33 71 12

BRUSSEL
HET B-GEVAAR
Greepstraat 15
1000 / 02 - 513 14 86

DELFT
BUL SUPER
Breestraat 18 - 22
2611 RG / 015 - 212 60 97

DEN BOSCH
SILVESTER
Snellestraat 8
5211 EN / 073 - 690 14 60

DEN HAAG
HAAGSE STRIPSHOP
Wagenstraat 133
2512 AT / 070 - 363 41 15

MIEKE'S STRIPTIEK
Chasséstraat 71
2518 RW / 070 - 365 07 38

WALK IN
Herengracht 13
2511 EG / 070 - 364 63 36

DEN HELDER
BOEKIE
Reigerstraat 24
1781 VH / 02230 - 61 23 77

DORDRECHT
SJORS
Schaffersplein 1
3311 EJ / 078 - 614 20 12

EINDHOVEN

ENSCHEDE
DE STRIP-AAP
Javastraat 22
7512 ZJ / 053 - 430 52 61

GEEL
ALFA STRIP
Nieuwstraat 12
2440 / 014 - 58 43 80

GENT
PIERKE
Frans van Rijhovelaan 312
9000 / 09 - 227 70 86

GOES
HET PAARD VAN TROJE
Langevorststraat 2
4461 JP / 0113 - 21 46 91

GRONINGEN
MODERN PAPIER
Pelsterstraat 20
9711 KL / 050 - 313 25 21

HAARLEM
STRIPWINKEL BEEDEE
Anegang 42
2011 HS / 023 - 531 01 68

HALLE
DE STRIPOMAAN
Kardinaal Cardijnstraat 3
1500 / 02 - 356 15 89

HASSELT
WONDERLAND
Paardsdemerstraat 17
3500 / 011 - 22 82 00

HELMOND
DE BOEKENWURM
Heistraat 60
5701 HP / 0492 - 59 08 83

HOORN
HET GELE TEKEN
Grote Oost 37
1621 BR / 0229 - 21 86 23

KAMPEN
DE FANTAST
Burgwalstraat 7
8261 HJ / 038 - 332 03 25

LEEUWARDEN
DE BALLOON EXPRESS
Korfmakersstraat 1
8911 LA / 058 - 213 21 46

DE RAT
Voorstreek 83
8911 JL / 058 - 215 16 00

LEIDEN
DUMPIE
Nieuwe Rijn 18
2312 JC / 071 - 512 64 04

LEIDSE STRIPSHOP
Aalmarkt 4
2311 EC / 071 - 512 18 02

LEUVEN
HET BESLOTEN LAND
Parijsstraat 16
3000 / 016 - 22 58 40

GOBELIJN
Mechelseastraat 35
3000 / 016 - 23 55 86

MECHELEN
DE STRIPKEVER
p/a Leermarkt 50,b.024
2800 / 015 - 21 76 05

MECHELEN
COMIC STRIP
Hoogstraat 26
2800 / 051 - 42 06 50

MIDDELBURG
HET PERRON
Sint Janstraat 13
4331 KA / 0118 - 63 47 47

NIJMEGEN
DE NOORMAN
Van Welterenstraat 45*
6511 MC / 024 - 32 26 146

OOSTENDE
DE STRIEP
Paulusstraat 36
8400 / 059 - 51 54 60

ROESELARE
WILLI'S WERELD
H. Horriestraat 20
8800 / 051 - 24 64 15

ROTTERDAM
YENDOR
Korte Hoogstraat 16
3011 GL / 010 - 433 17 10

DONNER BOEKEN
Lijnbaan 150
3012 ER / 010 - 413 20 70

NOORD
Zaagmolendrift 33
3036 HC / 010 - 466 43 68

DICK BOS
Junolaan 2
3054 PW / 010 - 461 31 47

SINT TRUIDEN
DE GALLIER
Beekstraat 58
3800 / 011 - 67 17 39

SCHIEDAM
't CENTRUM
Korte Singelstraat 20a
3112 GB / 010 - 426 25 64

TILBURG
TOMMY
Nieuwlandstraat 14
5038 SN / 013 - 535 83 19

TORHOUT
't STRIPJE
Oostendestraat 32
8820 / 050 - 21 71 82

TURNHOUT
TISTJEN DOP
Paterstraat 96
2300 / 014 - 42 88 29

UTRECHT
PIET SNOT
Vismarkt 3
3511 KR / 030 - 231 84 72

STRIP EN LEKTUURSHOP
Oude Gracht 194
3511 NR / 030 - 233 43 57

VEENENDAAL
THE DROWNING MAN
Scheepjeshof 8
3901 CV / 0318 - 561 093

VENLO
BOLSTER
Grote Kerkstraat 14
5911 CH / 077 - 354 40 69

WAREGEM
BLITZ
Stormstraat 147
8790 / 056 - 610 158

ZWOLLE
DE BOEKENHALTE
Assendorperstraat 103
8012 DH / 038 - 422 10 77

Pandabeer

Na het produceren van alweer een ZozoLala-nummer, wil de postnatale depressie de stemming onder de redactieleden nog wel eens drukken. Geen beter middel om de adrenaline weer op oorlogssterkte te doen stromen dan het ter sprake brengen van het modale stripuitgeverspeleid.

Reeds meerdere malen is op deze plek gefulmineerd tegen het behoudende en weinig visionaire uitgavebeleid van de grote uitgevers. Door hun zorgvuldig vermijden van elk risico, vertonen de bekende stripfondsen sterke overeenkomsten met de Pandabeer: suffig, onaantrekkelijk en langzaam uitstervend. Ongegeneerd worden lijken als Kuifje, Blake en Mortimer gereanimeerd en "nieuwe" reeksen krijgen alleen een kans als ze gebaseerd zijn op uitgemolken formules.

Het is dan ook geen wonder dat het aantal kleine en incidentele uitgeverijen groeit. Hoe verheugend ook, het is echter een marginaal alternatief dat te veel afhankelijk is van de gedrevenheid en het enthousiasme van individuen. Zonder de organisatie, expertise en het bereik van de grote uitgeverijen, zijn hun uitgaven enkel bij een beperk aantal verkooppunten te verkrijgen. De bron droogt nooit op, maar het stroompje wordt wel verrekte dun.

Dat het redactioneel leven echter niet alleen kommer en kwel is, blijkt uit dit nummer. Tot onze vreugde heeft Mark Horemans zich bereid verklaard zijn kunsten in ons blad te vertonen. Welkom RayMan! **De redactie**

Redaktieadres ZozoLala: Postbus 344, 3720 AH, Bilthoven, Nederland
e-mail: hvsoest@gpd.nl

REDAKTIE: Paul van Grembergben, Jef Nieuwenhuis, Hans van Soest, Toon Dohmen, Karin van Wylick en Gerard Zeegers.

LAY-OUT: Xander Elink Schuurman & Isabel Verboven.

VASTE MEDEWERKERS: Marq van Broekhoven, Anton Damen, Maaike Hartjes, VLRQ, Len Bunte, Bert Meppelink, Peter de Wit, Mark Horemans, Pieter van Oudheusden en Fons van Erp.

OOK WERKTEN MEE: Jens Balzer, Martin tom Dieck, Peter Koch, Paul Lucassen en Laura Kroes.

DRUK & AFWERKING: Drukkerij Wilco (Amersfoort).

BIJ DE VOORPLAAT: Tekening van Martin tom Dieck.

ABONNEMENTEN ZIJN MOGELIJK voor één jaar (ƒ 20,00 / BF 370) of voor twee jaar (ƒ 33,00 / BF 600). Belgische CJP-houders betalen per jaar BF 320, of per twee jaar BF 500.

ABONNEMENTEN GAAN IN na storting van het totaalbedrag op Postbank giro 3253937 (NL) of Postgirorekening 000 - 1648402584 (B) t.n.v. Stichting Zet.EL te Bilthoven o.v.v. je eigen adres en evt. je CJP-nummer.

COPYRIGHT 2000 bij Stichting Zet.EL. Overname van artikelen, strips, of illustraties enkel in overleg met de uitgever.

OPLAGE: 8.000 exemplaren

ISSN: 1382 - 8630

De gereedschapskist van

Jean Van Hamme

Jean van Hamme heeft als bijnaam 'De man van 10%',omdat tien procent van het totale aantal verkochte albums van zijn hand is. Hij is een van de weinige scenaristen waarvan de naam systematisch naar de voorgrond wordt geschoven, vóór die van de tekenaars. De reacties op het werk van Van Hamme lopen nogal uiteen. Er klinken soms wat jaloerse geluiden over de prominente plaats van zijn naam op al die albumcovers. Hij wordt ook regelrecht verguisd door de verdedigers van het moderne beeldverhaal, die de Belgische scenarist typeren als epigoon van de ouderwetse, belegen strip. En er zijn er die bewondering hebben voor Van Hamme's commerciële welslagen, en daar een literair succes aan verbinden: als het werk door zo'n groot publiek wordt gewaardeerd, moet het immers wel van grote kwaliteit zijn. Tijd voor een nadere analyse van het fenomeen Van Hamme.

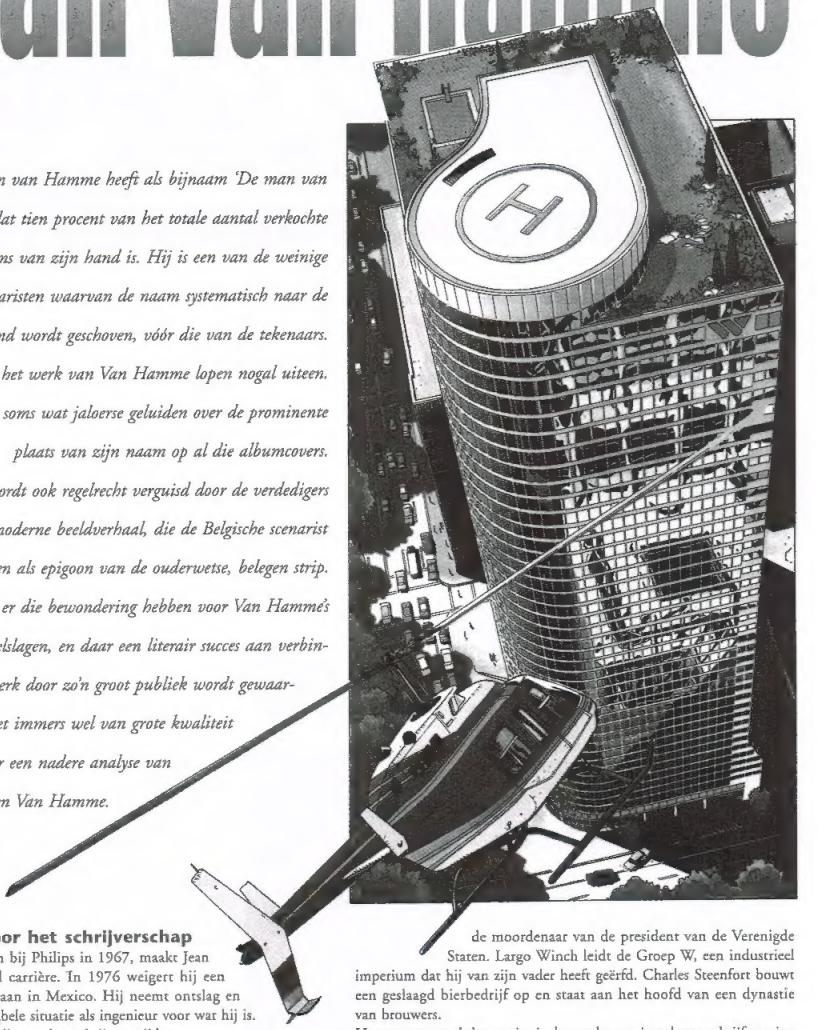

De keuze voor het schrijverschap

Na zijn aantreden bij Philips in 1967, maakt Jean van Hamme snel carrière. In 1976 weigert hij een leidinggevende baan in Mexico. Hij neemt ontslag en laat zijn comfortabele situatie als ingenieur voor wat hij is. Hij wil zich volledig aan het schrijven wijden.

De personages die Van Hamme creëert, zijn geïnspireerd op het profiel van de geslaagde avonturier. Thorgal trotseert het bovennatuurlijke, en zet zijn bravoure en vastberadenheid in bij zijn strijd om in vrede te leven met zijn familie. Niets houdt Jason Fly-XIII tegen in de zoektocht naar zijn verleden. Hij ontmaskert ook nog even en passant de moordenaar van de president van de Verenigde Staten. Largo Winch leidt de Groep W, een industrieel imperium dat hij van zijn vader heeft geërfd. Charles Steenfort bouwt een geslaagd bierbedrijf op en staat aan het hoofd van een dynastie van brouwers.

Het succes van al deze series is de vrucht van jarenlange schrijfervaring waarvan Van Hamme geleerd heeft hoe het zijn tekenaars zo veel mogelijk naar hun zin te maken. Zo past hij in 1968 zijn scenario voor de erotische strip *Epoxy* helemaal aan aan de smaak van tekenaar Paul Cuvelier. Bij uitgeverij Lombard – hij is dan nog werkzaam als ingenieur bij Philips – houdt Van Hamme zich met name bezig met scenario's voor

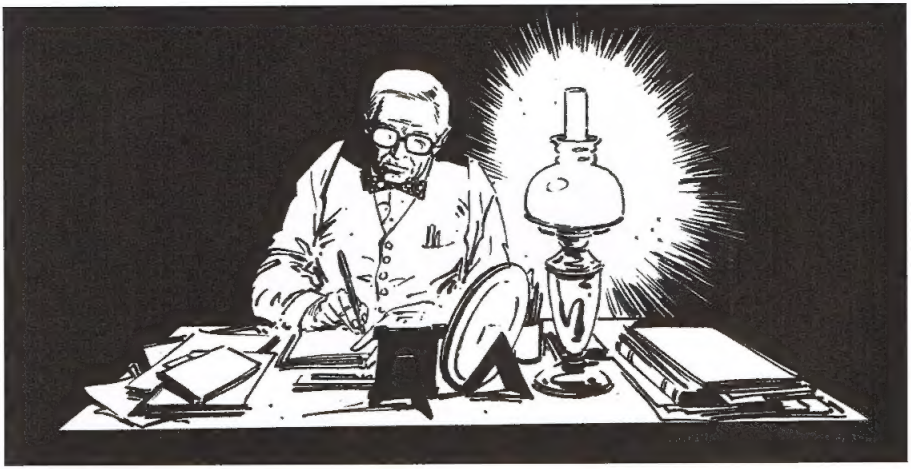

XIII getekend door Vance.

bestaande series. Hij levert in een razend tempo zorgvuldig uitgewerkte scenario's aan, die helemaal uitgeknipt aan de tekenaars worden gestuurd. De tekst is getypt, met de dialogen in rood uitgewerkt, en de verdeling van de tekstballonnetjes is op de achterkant geschreven. Van Hamme spreekt zijn reserves uit in de dialogen van zijn verhalen, onder het mom van zelfspot. Mister Magellan bijvoorbeeld schreeuwt uit: „Ik begin dit verhaal volslagen idioot te vinden!"

De weg naar erkenning

Tijdens deze beginjaren probeert Van Hamme ook het humoristische genre uit. Maar de paar grappen die hij schreef voor *Guust Flater* van Franquin en voor *Ton en Tinneke* van Attansio en Mittéï blijven zonder vervolg. De humor is ook alom aanwezig in *Domino,* een echte vaudeville. Maar deze serie is een regelrechte commerciële mislukking. Van Hamme besluit vanaf dan het avontuur in zijn scenario's centraal te stellen, ook al prikt de humor er hier en daar nog doorheen in de vorm van sarcasme.

Van Hamme heeft vanaf het begin van zijn carrière een groot gevoel voor een soepel vertelling. Hoewel sommige albums verramsjt worden, zijn de intriges vaak van goede kwaliteit, zoals die van *Celui qui allait mourir,* een episode uit de serie *Michael Logan,* getekend door André Beautemps. In slechts 32 pagina's moet de held kiezen tussen zijn afkeer van geweld en het verlangen om zijn vijanden te vernietigen. Het is een voorbeeld van de valkuilen waar Van Hamme zijn personages en zichzelf met veel plezier voor stelt: „Ik ben dol op ingewikkelde situaties waarbij ik denk: En nu moet ik er nog uit zien te komen", zegt hij hier zelf over.

Zijn ware schrijftalent toont Van Hamme met *Avontuur zonder helden,* dat in 1975 gepubliceerd wordt in *Kuifje.* De dramatisch context wordt direct aan het begin van het album neergezet in de vorm van een logboek waarin een vliegtuigramp wordt beschreven. Deze 'huis clos' speelt zich midden in de jungle af en bevat een flink aantal personages, de overlevenden van de ramp. Van Hamme rijgt hun verhalen aan elkaar en bouwt zo de geschiedenis op. Het gegeven van het te grote aantal overlevenden om te kunnen ontsnappen met de te bouwen luchtballon, legt de verhoudingen tussen de personages vast, waarbij sommigen voorrang geven aan het belang van de groep, en anderen alleen aan zichzelf denken.

Harlekijn getekend door Dany.

Doordat er zo veel personages aan bod komen, diept Van Hamme geen enkel karakter verder uit. De verschillende personages blijven slechts archetypen, iets wat ook in zijn latere strips gebeurt. *Verhaal zonder helden* dat in 1978 gepubliceerd wordt (er zal een vervolg komen ... *Twintig jaar later),* krijgt de Prix Saint-Michel voor het beste scenario. Dat is het begin van de erkenning.

In dienst van zijn tekenaars[W]

Van Hamme beperkt zich niet alleen tot de strip. Behalve een theaterstuk dat geen vervolg kent, gaat hij romans en filmscenario's schrijven. In 1976 krijgt hij de opdracht een serie romannetjes te schrijven die moeten te concurreren met de populaire pulpserie *S.A.S.* In vier jaar verschijnen zes titels van *Largo Winch.* „Ik ben en blijf een populaire auteur", aldus Van Hamme. „Ik heb geen andere pretenties en ik ben zelf ook een gretig lezer van mijn werk."

De efficiënt aan elkaar geknoopte verhalen van *Largo Winch* vertonen alle simplistische kenmerken van het feuilletongenre. De boekjes zouden later dienen als basis voor de gelijknamige stripserie, nadat de verhalen zijn ontdaan van hun pornografische en excessief gewelddadige scènes.

De stijl van de boeken blijft twijfelachtig door de makkelijke keuzes. In het eerste deel bijvoorbeeld, *Largo Winch et le groupe W,* kun je het prachtige zinnetje lezen: 'Luiaard en pederast, Radi Sirketi was een bevredigd mens.' Dit soort foute grappen maken in de strip plaats voor minder triviale humor als: 'Ik heb de zwarte band in Kama Sutra.' De romans van *Largo Winch* kennen een bescheiden succes.

Ook bij zijn stripscenario's neemt Van Hamme weinig risico's. *Thorgal,* de serie die gecreëerd wordt voor Grzegorz Rosinski, is daar een bewijs van. Van Hamme plaatst deze mythologische geschiedenis in een omgeving waar de tekenaar zich helemaal op uit kan leven. Rosinski: „Van Hamme zorgt er altijd voor dat er in zijn scenario's van alles zit wat ik leuk vind om te tekenen."

Voor de serie *XIII* past Van Hamme dezelfde truc toe. Vance tekent niets liever dan verhalen die zich afspelen in Amerika. Op die manier ontstaat een bijzondere samenwerking met de tekenaar. De nauwe samenwerking met Rosinski legt de basis voor het succes van *Thorgal,* waarvan de belangrijkste troef de gezinsmoraal is die sterk contrasteert met de barbaarsheid van de Noorse strijders.

Het succes van de serie ligt ook in de regelmatige verschijning van de albums, minimaal één per jaar. Een tijd lang tekent Rosinski twee albums per jaar. Van Hamme is zo slim zijn aandacht niet te laten versnipperen tussen al te veel series. Parallel aan *Thorgal* schrijft hij voor de cinema en de televisie.

Mislukte vrijage met de film

Van zijn medewerking in 1980 aan het scenario van *Diva* van Jean Jacques Beinex, komt de scenarist geen vleugje roem toe. Beinex brengt correcties aan en snijdt in alle verklarende scènes die Van Hamme heeft geschreven. Zijn uitspraak over het succes van de film: „Het scenario liep helemaal scheef, maar niemand maalde daarom. En de film heeft goed gelopen. Ik heb toen tegen mezelf gezegd dat de mensen die naar de film gaan liever naar plaatjes kijken dan dat ze de goed gestructureerde, logische en rationele ontwikkelingen willen volgen."
De samenwerking met de filmwereld blijkt nogal wisselvallig te zijn. Verschillende scenario's zijn geschreven maar nooit verfilmd, of zijn slachtoffer geworden van de veranderende mening van de beslissers of het onbegrip van de producers en de filmmakers. Sommige projecten, zoals *S.O.S Geluk* of *De meesters van de gerst* (die laatste werd uiteindelijk vertoond op de Belgische televisie) worden gerecycled in de vorm van een strip.

De stilte der groten

In de jaren tachtig zijn veel grote verhalenvertellers van de klassieke strip of dood, of heel weinig productief. Goscinny sterft in 1977. Tillieux in 1978. Greg zit in de Verenigde Staten en schrijft nauwelijks. Charlier maakt, na de dood van Hubinon en Jijé: slechts enkele nieuwe verhalen voor *Tanguy en Laverdure* en *Roodbaard*. De serie *Buck Danny* vindt pas weer een tekenaar in 1983. Het jaar van de dood van Hergé, wiens *Kuifje en de Picaros* uit 1976 het laatste album zal blijken te zijn.
In deze 'leegte' trekken de regelmatige verschijnende *Thorgal* en *XIII* onmiddellijk veel lezers. Voor zijn twee daaropvolgende series (*Largo Winch* waarvan de eerste in 1990 verschijnt, en *De meesters van de gerst,* dat van start gaat in 1992) kiest Van Hamme twee nieuwe uitgevers – Dupuis en Glénat – en twee nieuwe tekenaars: Philippe Francq en Francis Vallès.
Met vier verschillende uitgevers is elke serie goed beschermd, geen enkele riskeert in de schaduw van een andere te blijven. Van Hamme leidt zijn carrière als een zakenman. Met vier tekenaars blijf hij verzekerd van regelmatige productie. De maker van *XIII* speelt op zeker.

Het gebruik van spektakel

Na de mythologische serie van *Thorgal* plaatst Van Hamme zijn drie volgende series in de hedendaagse realiteit. Het eerste deel van *XIII* wordt voorgepubliceerd in *Robbedoes* en verschijnt vervolgens in

Spektakel in Largo Winch getekend door Francq.

album bij Dargaud in 1984. Van Hamme grijpt zijn kans om zijn personage in een ingewikkelde valkuil te lokken. Hij plaatst het intrige in de machtige Amerikaanse kringen en zet het verhaal verder groots op, naar het voorbeeld van de Amerikaanse actiefilm.
Dit spectaculaire kader is ook weer te vinden in de daaropvolgende series. Vechtjas Largo Winch neemt plaats aan het hoofd van de Groep W en weet zich heel behoorlijk te gedragen in de milieus van de hoge financiën en het luxueuze leven. Er is ook sprake van succesvol leven in *De meesters van de gerst,* die de geschiedenis van een dynastie van brouwers over meer dan een eeuw in scène zet. Elke episode centreert zich rondom een generatie en een personage.

Het bourgeois systeem

In zijn verhalen stelt Van Hamme het sociale stelsel niet aan de orde. De verwikkelingen worden door het systeem zelf gereguleerd, waarin de personages de instrumenten zijn. De kapitalistische structuur van Groep W blijft onveranderd door de albums heen. Alleen enkele hoofden verwisselen, als Largo Winch het systeem ontdoet van verstorende elementen zoals Cotton. Zijn belangstelling voor liefdadigheidsinstellingen is niet meer dan een moreel losgeld dat hij betaalt om een menselijk gezicht te geven aan het ultraliberalisme.
XIII, de uitverkoren soldaat die de wereld zal redden, ontdoet het systeem eveneens van zijn onrechtmatigheden, na speelbal te zijn geworden van Ben Carrington, een machtig man in het systeem. In *Margrit 1886,* het tweede deel van *De meesters van de gerst,* weigert Charles

Epoxy naar de smaak van Cuvelier.

Steenfort te zwichten voor de stakers en buit zijn werkgereedschap liever uit. De verhoging van het vereiste salaris is zijn eigen beslissing en hij past die toe in de nieuwe brouwerij.
Het persoonlijke succes van Charles, die nergens voor terugdeinst om zijn ambities te verwezenlijken, doet denken aan een balzaciaans universum van de roman waarin je om te slagen je gevoelens moet uitschakelen en moet weten hoe de sociale machine werkt. De bourgeoisie bedient zich zo van de begrippen gerechtigheid en vrijheid, om zo te maskeren dat hun enige deugden die van de rangorde en het geld zijn. Dit in tegenstelling tot de romans van het eind van deze 20e eeuw. Die stellen juist het meest agressieve en het meest onmenselijke aspect van de beschaving, die van de machines en de markten, aan de kaak.
Deze teruggang naar de mythe van de uitverkorene vleit het grote publiek dat ervan droomt ook ooit zulke grote successen te beleven, waar sportievelingen, kunstenaars of zakenmannen toegang krijgen tot exorbitante fortuinen. De keuze voor het bourgeois verhaal gaat echter wel ten koste van de personages en hun diepgang. Doordat het eenvoudigweg onmogelijk is om de veelheid aan aspecten van hun karakter uit te diepen, behouden ze een stereotype, bijna karikaturale vorm.

Nuttig geheugenverlies

De spectaculaire vertellingen maken echter veel goed. De verhalende context definieert de relatie tussen de personages, maar laat niet toe dat hun psychologie uitgediept wordt, doordat de personages steeds talrijker worden. Van Hamme zoekt regelmatig toevlucht tot een geheugenverlies van zijn personages en vermijdt zo dat hun innerlijk leven in beeld wordt gebracht.
Het geheugenverlies van XIII simplificeert zijn rol: zijn identiteit terugvinden, de moordenaar van William Sheridan opsporen en zijn onschuld bewijzen. Deze zoektocht kan niet intiem worden. Een witte muur blijft voor zijn herinneringen staan. Hij zal zijn identiteit nooit kennen.
Thorgal bevriest in dezelfde oppervlakkigheid als hij, na drie jaar te hebben doorgebracht in de armen van Kriss van Valnor uitroept: „Ik herinner me niets, Ik ben alles vergeten." Als Largo Winch al meer herinneringen heeft, blijkt ook hij aan geheugenverlies te lijden. Hij is simpelweg geprogrammeerd door Nero Winch, zijn adoptievader, om de leiding van de groep over te nemen en zich in het keurslijf van de macht te persen.

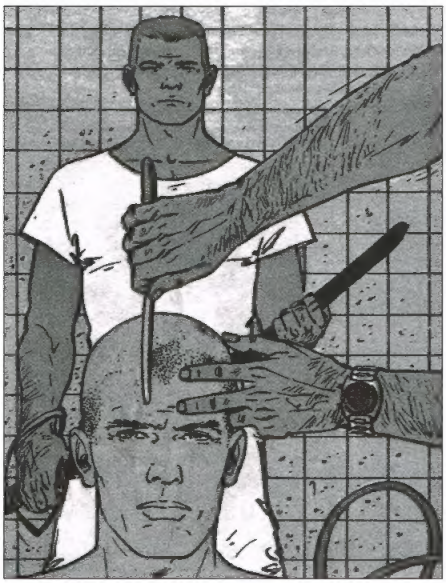

Geheugenverlies van Jason Fly

Vrouwelijke onderwerping in Largo Winch

De situaties in de serie van Steenfort zijn dramatischer, en doen de moraal van de personages meer uit de verf komen. Maar door het gat tussen het tweede en derde deel komen we niet te weten of Charles uiteindelijk in gewetensnood komt omdat hij zich van zijn zwangere verloofde heeft ontdaan ten bate van zijn ambities.
We komen in de series van Van Hamme amper personages tegen die een innerlijke beweging doormaken, die zich wijden aan het onzekere, het onaffe. Ze blijven hangen in een stereotypering.

Vrouwelijke onderwerpingen

Het beeld van vrouwen is in de strips van Van Hamme buitengewoon rampzalig te noemen. Vaak voorzien van verleidelijke vormen – iets waar zijn realistische tekenaars wel raad mee weten – doen ze uitspraken en handelen ze in situaties op een manier die alle verstand te boven gaat. Zonder enig verweer ondergaan ze seksuele misdragingen die herhaaldelijk in scène worden gebracht.
De majoor Jones blijkt stapelverliefd op XIII, verheft af en toe haar stem, maar komt nooit in opstand. Maria komt aan de macht door haar rol als vrouw achter zich te laten. In het tweede deel van *De meester van de gerst* heeft Margrit een woordenwisseling met Charles die haar tegen de grond smakt. Ze zegt (blz. 20): „En nou? Verkrachten?" „Waarom ook niet? Vanaf de eerste dag heb ik al zin in je." „Dat weet ik." De relatie zal uiteindelijk geconsumeerd worden.
In de eerste roman van *Largo Winch* probeert Largo zelf Aricia te verkrachten, de vrouw die hem ontvangen heeft, maar bedenkt zich uiteindelijk. Dat Van Hamme lust verbindt met de gedachte aan een verkrachting, is shockerend.
Temeer daar dit niet de enige keer is dat hij dit doet. In het *XIII*-album *Het dossier Jason Fly* zegt Judith Warner tegen XIII het volgende over de plaatselijke magnaat: „Rigby heeft me verkracht toen ik 14 jaar oud was. Dat schept een band. Maar ik moet erkennen dat het een correcte klootzak is. Hij heeft mijn studie betaald en me mijn apotheek gegeven."
In het recente *Bloedbruiloft*, in beeld gebracht door Hermann, wordt tegen de dienstmeid gezegd door Roger, de zakenpartner van haar baas: „Dat zal ik je betaald zetten, klein secreet. Jouw reet heeft geen

tijd te verliezen, reken daar maar op."
De vrouwen die beschreven worden door Van Hamme blijven onderworpen aan de mannelijke macht en zetten aan tot verkrachting zonder dat dit, in de ogen van de scenarioschrijver, een mogelijke relatie aantast. Als ze onafhankelijk zijn, nemen ze een mannelijke houding aan: moordenares of macho zoals Domenica Leone in het *Largo Winch*-album *Venetië zien...* De lolita uit *De Télescope*, de roman van Van Hamme die in 1993 verscheen, blijft in hetzelfde register hangen.

Een slim eclecticus

Van Hamme citeert in zijn scenario's veelvuldig uit andere literaire bronnen. Het meest bekend zijn de ontleningen aan Robert Ludlum. Zo hebben *XIII* en de roman *The Bourne Identity* het zelfde begin. Op bijna tien punten zijn ze vrijwel identiek.

Tijdreizen in De kroon van Ogotaï.

Maar deze praktijk staat niet op zichzelf. *De Chninkel* roept het eerste deel van de film *2001 A space odyssee* in herinnering. Een episode van *Thorgal, De kroon van Ogotaï*, is geïnspireerd op *Back to the future.*
Een van zijn laatste ontleningen betreft *The XIII mystery – het onderzoek*, waarvan de vorm direct geïnspireerd is op *Dossier 51* van Gilles Perrault. Deze roman schets een personage aan de hand van documenten en getuigenverslagen van spionagediensten. Ze nemen verschillende vormen aan, analyseren de omgeving van de betreffende persoon en de betrokken agenten. In dit *XIII*-album, dat buiten de reguliere serie valt, passeren alle personages van de reeks de revue volgens het zelfde principe. Van Hamme heeft zelfs niet de moeite genomen om de codenamen van de diensten die berichten uitwisselen, te wijzigen. Je treft er zelfs dezelfde Mercure en Jupiter aan als bij Perrault!
Tot slot vertoont Van Hamme's scenario voor de nieuwste *Blake en Mortimer* (getiteld *De zaak Francis Blake)* grote overeenkomsten met de beroemde Hitchcock-film *The 39 steps.*

Grafische verpaupering

In de meer recente delen van de vier hoofdreeksen van Van Hamme vertonen de tekenaars (gekozen om hun kundigheid om het hyperrealisme van zijn verhalen te verbeelden) tekenen van vermoeidheid. Of de lijn verslapt, of de mise-en-scène is voorspelbaar, of de personages krijgen uniforme trekken. Hun grafisch realisme verschaft slechts een namaak authenticiteit. Van Hamme plaatst de held in een tijd en omgeving die na te gaan is, verlevendigt die, maar beperkt zich tot de imitatie. Hij mislukt in zijn poging zijn personages diepgang te geven, die bij meer vrijheid in de tekenstijl wel bewerkstelligd zou kunnen worden.
De tekenaars van Van Hamme zijn horigen van een scenarist die eraan vasthoudt altijd de meester van het verhaal te blijven. Zelfs als deze aan de stijl van elke tekenaar blijft kleven. Van Hamme anticipeert veel op de beeldvorming door een heel precieze beschrijving te geven, aldus de mogelijkheden tot improviseren beperkt houdend.

En nu?

Zijn meest recente boek *Bloedbruiloft* bevat alle reserves die in dit artikel gemaakt bij Van Hamme's productiemethode. Hij heeft dit keer afgezien het verhaal in een groots kader te plaatsen door zich te concentreren op een gebeurtenis in een Belgisch dorpje. In een paar pagina's zet hij een crisissituatie neer die een twintigtal mensen betreft, die hij het hele verhaal door stuurt. Dit is aanleiding voor de meest grove misdragingen. Zoals we van hem gewend zijn diept Van Hamme de karakters niet uit. Door de levensloop van elk van de personages te negeren, is er geen een geloofwaardig. In plaats daarvan wordt zowat in elk vakje hun onwaardigheid geëtaleerd. Seksuele dominantie, onderwerping, ontrouw, achtervolgingen, racisme, en martelingen volgen elkaar op, en worden allemaal op dezelfde manier uitgewerkt, namelijk een suggestieve.
In het gesprek dat in 1986 met hem werd gehouden in *Les cahiers de la bande dessinée*, gaf Van Hamme uiting aan 'zijn wens om eens iets echt goeds te schrijven'. Die kwestie blijft nog altijd actueel. Als het al mogelijk is, is het absoluut nodig dat hij zichzelf openstelt voor de intimiteit van zijn personages, zodat ze de drijvende kracht worden achter het verhaal en niet slechts marionetten zijn.

Bruno Canard

Dit artikel verscheen eerder in het Franse tijdschrift 9e Art nummer 5, januari 2000. Vertaling: Laura Kroes

Grafische verpaupering bij Rosinski.

Het Laatste Oordeel

Kapitein Scharlaken
David B. & Guibert
Uitg. Dupuis; 60 pl.; kleur; harde kaft; *f* 26,50/BF 485

David B. en Emmanuel Guibert gelden als twee van de meest veelbelovende stripmakers van Frankrijk. David B. om zijn gevoelige scenario's. Guibert om zijn veelzijdige tekenpen die alle stijlen aankan (vergelijk zijn albums *De bruine pest* met *De dochter van de professor).* De aankondiging van hun gezamenlijke project *Kapitein Scharlaken* wekte dan ook hoge verwachtingen. Helaas maken de twee auteurs die slechts ten dele waar.

Kapitein Scharlaken gaat over de laat 18de-eeuwse schrijver Marcel Schwob. Zijn vriendin Monelle (een hoertje) wordt op een dag ontvoerd door de gemaskerde zeeroverhoofdman kapitein Scharlaken die over bovennatuurlijke krachten beschikt. Schwob besluit zijn geliefde te gaan zoeken en het op te nemen tegen de geheimzinnige Scharlaken, die met zijn schip en zijn piraten zonder hoofd boven Parijs zweeft.

Het scenario van David B. is even vrijblijvend als deze korte samenvatting klinkt. Het verhaal is niet slecht en de mysterieuze bedenksels van David B. maken nieuwsgierig tot de laatste pagina. Maar het verhaal is ook erg dun: de karakters van de personages worden niet uitgediept en de vreemde gebeurtenissen in het album worden niet geduid. De lezer moet uit het bijgeleverde dossier bij het album leren dat de figuur van kapitein Scharlaken staat voor een magiër uit oude volksverhalen die op bevel storm en regen kan afroepen. In het verhaal zelf blijft zijn betekenis volkomen vaag. Wat overblijft is een aardig sprookje van een verliefde schrijver op een piratenschip, maar ook niet meer dan dat.

De tekeningen van Guibert zijn minder virtuoos dan in zijn vorige albums. Dit keer zijn ze in vette lijnen op papier gezet. Hoewel net als het scenario de tekeningen van Guibert niet echt slecht zijn, kan de tekenaar beter. Hier en daar ogen zijn platen als haastwerk. *Kapitein Scharlaken* is al met al slechts een half geslaagd album geworden waarmee de beide auteurs hun belofte niet inlossen.

Een bijzonder compliment moet worden gemaakt aan uitgeverij Dupuis, die voor het album speciaal een verhaal van de echte Schwob heeft vertaald. Een primeur in het Nederlands taalgebied. Hulde voor zoveel achting voor de lezer. *(Hans)*

Megalex 1: De anomalie
Beltran & Jodorowsky
Uitg. Arboris; 45 pl.; kleur; slappe kaft; *f* 12,95/BF 259

Op de verstedelijkte planeet Megalex regeert een selecte groep mensen dit industriële bolwerk. Geen groen, geen dieren en alles wat ook maar enigszins met de natuur te maken heeft is afgeslacht. Het leger is evenals de rest van de bevolking, afkomstig uit genetische manipulatie. Het productie-systeem ten behoeve van de volwassen mannelijke klonen wordt beheerd door drugsverslaafde weirdo's. Ze vermaken zich met driedimensionale videospelletjes en bij de geringste afwijking schieten ze een kloon aan flarden omdat ze bang zijn voor een anomalie oftewel een afwijkend product. De klonen worden geboren uit een soort van reusachtige vagina en via een lopende band gekapt, gechipt en aangekleed. Wanneer het systeem alarm slaat omdat er daadwerkelijk een afwijkend produkt naar buiten komt, zijn de technici zo in de ban van hun videospel dat deze drie meter grote baby aan hun aandacht ontsnapt.

Het is een, zoals verwacht, sappig Jodorowsky-scenario. IJzeren dictators, klonen, Big brothersfeer en natuurlijk op het juiste moment vrouwen met grote tieten. De nodige humor maakt het verhaal redelijk verteerbaar. Zoals het moment dat de technici tijdens hun videospel in de ban zijn van de lancering van een bom. Pas op het laatste moment ontdekt men dat dit licht geraakte metaal in de richting van de klonenproductie wordt gestuurd. "Recht voor z'n raa....." zoals een van de kijkers nog weet te stamelen.

Een hi-tech sf-verhaal vraagt natuurlijk om dito tekeningen en in dit geval is de juiste combinatie gevonden. Beltran maakt met zijn spetterende air-brush techniek fantastische beelden die naadloos aansluiten bij het scenario. Qua gezichten heeft hij goed gekeken naar de hoofden van Moebius. Met name de anomalie lijkt rechtstreeks afkomstig uit de Moebius-stal. Dat mag de pret niet drukken, het blijft een feest om naar de platen te kijken. Stompzinnige uitdrukkingen verhogen het humorgehalte en grote borsten zijn bij Beltran ook daadwerkelijk grote borsten. Die arme meiden krijgen ongewijfeld last van een hernia. Toch knap dat hun kleding blijft zitten, zelfs bij actiescenes. Enfin, al deze realistische detailkritiek doet absoluut niet ter zake. Wie liefhebber is van goed getekende sf-verhalen vol actie en de nodige humor is bij dit album aan het juiste adres. *(Karin)*

De zwarte lelie 1: De tuin der zielen Goepfert

Uitg. Glénat; 48 pl.; kleur; harde kaft; *f* 21,95/BF 439

Rond 1900 is de toestand in China op z'n zachtst uitgedrukt onstabiel. Dankzij de koloniale politiek van een aantal westerse regeringen is de toestand in Azië verward en onzeker. De Boxers zijn begonnen met hun moordpartijen op buitenlanders. De Boxergroepering zaait onrust omdat men de westerlingen uit de chinese samenleving wil verwijderen. Zij zijn tegen westerse annexatie en ageren tegen elke vorm van modernisering. De opstand bereikt Peking en met meer moed dan beleid proberen Franse soldaten de westerlingen te beschermen en stand te houden totdat er versterking arriveert. Dit is de historische setting waarin de nieuwe avonturenserie van de tekenaar van de serie *De dwaas van de koning* zich afspeelt. Hoofdpersoon is de jonge marinier Constantin. Hij is door zijn meerderen samen met zijn vriend Joseph op pad gestuurd om enkele burgers te beschermen. Ondertussen maken we kennis met Constantins familie in Frankrijk die met hele andere problemen wordt geconfronteerd en ondertussen wacht op post uit China. Constantin komt in behoorlijk zwaar weer terecht, maar krijgt hulp van de jonge Chinees Tsjang.

Het verhaal van *De tuin der zielen* zit redelijk in elkaar. Constantin, Tsjang en Joseph zijn bovendien interessante personages en hun belevenissen boeiend. De familieleden te Frankrijk vallen in een andere categorie. Vooral gemaskerde types die zich met familiezaken gaan bemoeien en omgeven zijn met een waas van geheimzinnigheid willen de continuïteit van een scenario nog wel eens verstoren. Met de nodige onthoofdingen, verkrachtingen en schietpartijen in beeld is dit duidelijk een verhaal uit een bloederige periode van de geschiedenis. De tekeningen zijn realistisch en van redelijke kwaliteit. Dat geldt niet voor de inkleuring. Het lijkt erop dat dit in grote haast is uitgevoerd of er is iets mis gegaan bij de drukker waardoor de kleuren vaal en vlak zijn geworden. Dit is jammer, want fellere kleuren hadden dit verhaal aantrekkelijker gemaakt. Er zijn slechtere historische series, maar er zijn absoluut ook betere. Dit album valt in de categorie middenmoot. Wanneer de auteur het aantal personages in een volgend deel beperkt en de inkleuring aanpakt komt het beslist nog goed met deze serie. *(Karin)*

Malemort 1: De as van de maandag Stalner

Uitg. Talent; 48 pl; kleur; harde kaft met omslag; *f* 37,50/ BF 750.

Een knap meisje in klederdracht wandelt nietsvermoedend met twee emmers langs een middeleeuws kasteel. De voor fantasy onvermijdelijke commentaarkaders introduceren ons in de fictieve wereld. Tijd: ergens in de Middeleeuwen vlak voordat Lodewijk de negende zal sterven in de kruistochten. Plaats: in de buurt van kasteel Cazenac waar 'het bulkt van de hoerenlopers en bordelen.' Het meisje heet Anthea en weet van wanten. De twee engerds die haar in het bos willen aanranden, mept ze kordaat met een stuk hout van zich af. Ze ontdekt een gewonde ridder (Malpertuis) en neemt hem op zijn mooie witte paard mee naar het bordeel van haar moeder. Het bordeel wordt vervolgens overvallen door de schurkachtige Galart (heeft maar een oog) die op zoek was naar Malpertuis. Anthea ontsnapt op het paard naar het 'verboden woud', waar ze een dwerg leert kennen. Ze besluiten samen achter de ridder aan te gaan.

Niks nieuws onder de zon, want ridders, kastelen, mooie meisjes in klederdracht die gaandeweg het verhaal steeds meer kledingstukken verliezen, 'verboden wouden' enz zijn de ingrediënten van de meeste fantasystrips. De series uit dit genre onderscheiden zich in de manier waarop historische (lees: Middeleeuwse) en magische elementen worden vermengd. In *Lanfeust van Troy* ziet de wereld er 'Middeleeuws' uit, maar loopt er nauwelijks een normaal mens rond. Iedereen heeft er speciale krachten. Het universum van *Malemort* is minder onwaarschijnlijk. De dwerg is weliswaar sprookjesachtig, maar hij verandert niet ineens in een soort monster, noch bezit hij de kracht onzichtbaar te worden of kan hij vuurstralen wegschieten met zijn handen. Wat natuurlijk wel hetzelfde is, is de tekenstijl: een beetje rommelig realisme waar de kleur groen overheerst.

Malemort zou je daarom in de categorie 'milde fantasy' kunnen indelen. Niet alleen is de hoeveelheid speciale krachten-onzin beperkt, ook de gevechten vallen mee qua bloederigheid en Anthea gaat maar een keer helemaal uit de kleren.

Niemand zal verrast worden door deze serie, en dat is ook niet de bedoeling. De maker beweegt zich accuraat binnen de genregrenzen en heeft een redelijk getekend verhaal afgeleverd met een duidelijke cliffhanger. Alleen het laatste tekstkader doet afbreuk aan dit wel erg sjiek uitgegeven (en dus dure) boek. In dat kader neemt de verteller op nogal potsierlijke wijze afscheid van 'zijn lezers' ("Mijn keel is droog... Ik denk dat ik nu wat rust"). Dit had Stalner niet moeten doen, maar verder houdt hij zich voorbeeldig op de achtergrond. *(Gerard)*

Safe Area Gorazde; The war in Eastern Bosnia 1992-1995
Joe Sacco
Uitg. Fantagraphics; 240 pl.; zwart-wit; harde kaft; $ 28.95 / ƒ 97,-

De Pulitzerprijs die Art Spiegelman met *Maus* won, zorgde begin jaren negentig voor veel opschudding. Een prestigieuze journalistieke prijs voor een stripboek maakte het grote (nauwelijks stripslezende) publiek nieuwsgierig, waardoor Spiegelmans boek een bestseller werd. Je zou verwachten dat er na dit succes een generatie 'stripjournalisten' was opgestaan die de markt overspoelde met reportage-strips. Dit was echter niet het geval. Het gros van de tekenaars bleef liever dicht bij huis met autobiografische strips. Een van de weinigen die daadwerkelijk in het non-fictievoetspoor van Spiegelman traden was Joe Sacco. Met boeken als *War Junkie, Palestine* en *Soba* liet hij net als Spiegelman zien dat het stripverhaal een geschikt medium is om journalistieke reportages mee te maken (zie ook ZozoLala 107).

Zijn nieuwste boek *Safe Area Gorazde* heeft dezelfde opzet als de voorgaande. Sacco portretteert zichzelf als een nieuwsgierige journalist die gewapend met een blocnote talloze mensen interviewt. Dit keer verbleef hij een maand in de Bosnische enclave Gorazde, die midden jaren negentig werd belegerd door Serviërs. Net als het in Nederland overbekende Srebrenica was ook Gorazde volledig afgesloten van de buitenwereld. Soms lieten de Serviërs een VN-voedselconvooi passeren, waardoor journalisten toegang kregen tot de enclave. Sacco profiteerde daarvan en in het boek lezen we hoe hij samen met cameraploegen van CNN en BBC aankomt in Gorazde. Ze worden in het tot dat moment doodgezwegen Gorazde enthousiast onthaald, maar de andere journalisten zijn na een paar dagen en wat snelle straatinterviews alweer weg. Sacco neemt er daarentegen de tijd voor en interviewt een doorsnede van de bevolking, hangt rond op feestjes en wordt rondgeleid door zijn gids Edin, een voormalige wiskundestudent.

Dit levert veel schrijnende verhalen op van bijvoorbeeld mensen die uit de omringende dorpen naar Gorazde zijn gevlucht nadat de Serviërs (die door de inwoners als voormalige buren werden herkend) hun dorp hadden uitgemoord. Sacco introduceert deze personages kort en reconstrueert dan hun horrorverhalen. Naast deze ongelofelijke gruwelen valt er, hoe raar het ook klinkt, ook te lachen om *Gorazde*. De stad wordt belegerd en daardoor is aan alles een gebrek. Het meest populair is informatie van buitenaf. "Speelt Michael Jordan nog basketbal?" is de eerste vraag die Sacco moet beantwoorden. Een ander grappig verhaal is de successtory van het lokale sigarettenmerk 'Drina'. Omdat er geen

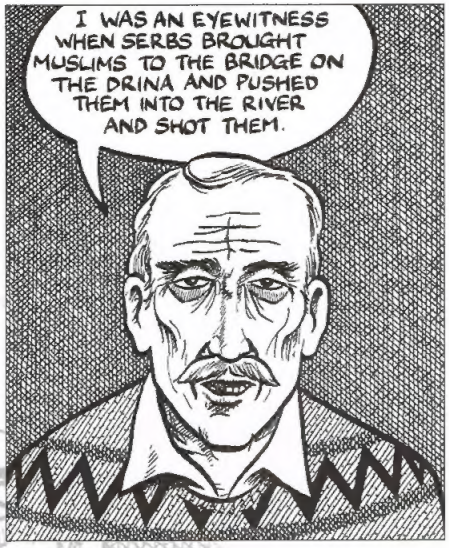

geld is, is dit het betaalmiddel geworden. De onderkoelde humor die uit dit soort verhalen spreekt wordt direct gecontrasteerd door nog meer ellende. De rivier waarnaar de sigaretten zijn vernoemd, vervoert namelijk ook de lijken van de bewoners uit de omringende dorpen nadat die zijn afgeslacht.

In *Safe Area Gorazde* wisselen humor en ellende - net als in de voorgaande boeken van Sacco - elkaar continu af, waardoor je niet afhaakt als lezer. Want hoe cynisch het ook klinkt, 240 pagina's vol met gruwelijkheden leest niemand voor zijn plezier. Door de grondigheid waarmee Sacco zijn onderwerp heeft aangepakt, de vele details en bovenal de tragikomische toon die Sacco aanslaat, is *Gorazde* een vlot leesbaar maar niettemin onthutsend boek geworden.

(Gerard)

De geheime driehoek 1: Het testament van de dwaas
Convard & diverse tekenaars
Uitg. Glénat; 46 pl.; kleur; harde kaft; *f* 25,95

De Dode-Zeerollen hebben altijd tot de verbeelding gesproken en zijn al sinds hun vondst kort na de Tweede Wereldoorlog voer voor speculatie. De rollen zouden geheimen onthullen die 'Het Roomse gezag' het liefst in de nevelen der tijd wil verhullen. Een geliefd onderwerp dus voor sterke verhalen.

Een ander onderwerp dat zich goed leent voor speculatie is de Vrijmetselarij, een soort societeit van intellectuele heren die samen op zoek gaan naar 'de grote waarheid achter de schepping'. Mede dankzij de geheimzinnigheid waarmee de vrijmetselaars zichzelf al eeuwen omgeven, doen er de wildste verhalen over hen de ronde.

Dit laatste geldt ook voor de Tempeliers, een geestelijke ridderorde die in de Middeleeuwen de pelgrims beschermde op hun weg naar het Heilige Land. De orde kwam in discrediet nadat ze wel erg veel geld begonnen te verdienen aan de bescherming die ze boden. De ridders werden beschuldigd van ketterij en uitgebannen. Al eeuwen zijn mensen op zoek naar de vermeende schat van de Tempeliers die nog ergens moet liggen

Tjonge, moet scenarist Didier Convard gedacht hebben: de Dode-Zeerollen, de Vrijmetselarij en de Tempeliers. Als ik die drie op een hoop gooi, moet het haast wel een goed verhaal opleveren. Het resultaat van deze weinig originele inval ligt nu in de winkels: *Het testament van de dwaas,* het eerste deel van wat een zevendelige serie moet worden onder de titel *De geheime driehoek.*

Hoofdpersoon Didier Mosèie is vrijmetselaar, doet onderzoek naar de Dode-Zeerollen en raakt verwikkeld in een eeuwenoud mysterie rond de tweelingbroer van Jezus en het geheim van de Tempeliers. Het is allemaal weinig origineel wat Convard heeft opgeschreven.

Op zich doet dat gebrek aan originaliteit er ook niet toe. Convard heeft gewoon een spannend avonturenverhaal willen schrijven, profiterend van de aantrekkingskracht die zijn onderwerpen al eeuwenlang op de lezer uitoefenen. Dit laatste heeft dan ook effect. *Het testament van de dwaas* leest lekker weg. Niet door de kwaliteiten van Convard, maar door de combinatie van onderwerpen waar hij zijn scenario op bouwt.

Convard weet zijn album nog bijna de das om te doen door het gebruik van ellenlange dialogen en enkele wel heel erg stereotype personages. Maar gelukkig voor hem blijft het gegeven van de Dode-Zeerollen, de Vrijmetselarij en de Tempeliers boeien. Ondanks het hortende en stotende scenario van Convard, is *Het testament van de dwaas* een redelijk avonturenverhaal.

Opvallend aan het album is dat de diverse scènes door verschillende tekenaars in beeld worden gebracht. Zo zijn de hoofdstukken die zich afspelen in het begin van onze jaartelling van de hand van Gine en die in de Middeleeuwen van Chaillet. Dit concept zorgt ervoor dat iedere scène een heel andere sfeer meekrijgt. Het idee werkt echter niet overal even goed uit, omdat de deelnemende tekenaars sterk wisselen in kwaliteit. De voorkant is getekend door publiekslieveling Juillard. Iets wat er samen met het retecommerciële onderwerp voor zal zorgen dat *De geheime driehoek* gretig aftrek vindt. *(Hans)*

De keuze van...

Ineke Horst

Vijfentwintig jaar geleden begon ze samen met haar man Udo een stripwinkel in tweedehands materiaal. Stripwinkel Sjors groeide in de loop der jaren uit tot de winkel waar alles te krijgen is, van vernieuwend materiaal tot antiquarische strips. Behalve verkoop houdt Sjors zich ook bezig met eigen uitgaven. Zo heeft de laatste uitgave, het mini-stripboekje van Agent 327, een plekje gekregen in het Guinness boek of records. Om de twee jaar organiseert Ineke met de hulp van vele medewerkers de Dordtse Stripdagen op het Scheffersplein.

'Het laatste album van Bilal heeft indruk gemaakt. *De Slaap van het monster* is een moeilijk album in zoverre dat het verhaal nogal complex is. Drie personages lopen qua verhaallijn door elkaar heen en langzamerhand in de loop van het verhaal groeit dit uit tot één geheel. Bilals schetsen met directe inkleuring zijn prachtig en zorgen ervoor dat het album als totaal boeit. Een opvallende serie verder is *De Killer* door Jacamon en Matz uitgegeven bij Casterman. Deel twee is zelfs nog beter dan het eerste deel en dat is voor een vervolg opmerkelijk. De filmische tekenstijl en het meeslepende verhaal maken deze serie voor mij aantrekkelijk. Ik houd van kortlopende series, zodat het verhaal niet gaat doorzeuren. Af en toe heb ik als lezer behoefte aan vernieuwing en dat is iets wat beide albums weren te bereiken'.

Karin van Wylick

Het diepe in met Martin tom Dieck

Voor veel stripmakers is hun beroep een waar geworden kinderdroom. Lazen ze als jonge alfabeetjes de klassieke jeugdstrips, nu spelen ze zelf voor Hergé, Franquin, of vul maar in. Zoniet Martin tom Dieck (1963). Hij raakt pas vlak voor zijn twintigste echt geïnteresseerd in het medium. Het is de eigenzinnige boeken van de Duitser aan te zien. "Strips als populair massamedium hebben mij nooit echt aangesproken."

Een wonder van toegankelijkheid kan het werk van Martin tom Dieck moeilijk worden genoemd. Schimmige huizen, kolkende watermassa's en mysterieuze personages bevolken zijn strips – wanneer zijn tekenpen tenminste de macht niet geheel overneemt en de herkenbare vormen plaatsmaken voor een levendig spel van lijnen, cirkels en vlakken. Is het werk van Tom Dieck daardoor onleesbaar? Allerminst. Wél streeft de stripmaker een ander doel na dan veel van zijn co.lega's. "Niemand tekent de elementen zoals Martin tom Dieck," zegt bijvoorbeeld Jean-Cristophe Menu, de initiator van *Comix 2000*. "Hij kan geuren en atmosferische bewegingen zo weergeven dat je jezelf er middenin waant."

Met de zes boeken die hij tot nu toe op zijn naam heeft staan, wil Martin tom Dieck niet zozeer amuseren als wel verrassen. Meer een sfeer oproepen en plekken tot leven wekken dan een verhaal vertellen Hij geeft zijn lezers niet bij voorbaat wat ze willen – of gewend zijn te willen maar dwingt hen zelf aan de slag te gaan met zijn overrompelende beeldenreeksen Wie de moeite neemt om met Tom Dieck mee te kijken, wordt getroffen door de schoonheid van een havenstad *(Hundert Ansichten der Speicherstadt)*, meegesleept door de mysteries van een buitenformaat oceaanstomer *(Der unschuldige Passagier)* of ontroerd door de vasthoudendheid van een filosoof aan het einde van zijn leven *(Tot ziens, Deleuze!)*. De schoonheid ligt bij Tom Dieck in het onverwachte De stripmaker is nooit vergeten dat hij zelf eerst en vooral ook een lezer is.

Verschil en herhaling

Het zojuist verschenen *Tot ziens, Deleuze!* vormt een prima illustratie van Tom Diecks kracht door verrassing. In *Tot ziens, Deleuze!* wordt de filosoof Gilles Deleuze na zijn dood niet één, maar wel vijf keer overgevaren naar gene zijde. Vijf keer raakt de filosoof aan de praat met de veerman en vijf keer nemen zij afscheid. Bijzonder aan de ontmoeting is bovendien dat Tom Dieck hem iedere

Voorstudie voor Tot ziens, Deleuze!

keer met nagenoeg dezelfde beelden weergeeft. Steeds weer keert Deleuze terug naar hetzelfde grasveld om te concluderen dat het er mooi is, mooier dan hij dacht. Vijf keer gebruikt Tom Dieck dezelfde beeldreeks, vijf keer vertelt hij een ander verhaal. Natuurlijk heeft dit te maken met het feit dat het boek *Différence et répétition (Verschil en herhaling, onuitgegeven in het Nederlands, red.)* een van de hoofdwerken van Deleuze is. Maar, zo benadrukt de stripmaker, daar was het hem aanvankelijk niet om te doen. De eerste versie van *Tot ziens, Deleuze!* verscheen in april 1997 in het Franse tijdschrift *Lapin*. Toen was het na één keer al afgelopen met Deleuzes overtocht. De vijfvoudige herhaling die het boek zijn kracht geeft, ontstond pas later. "Het idee voor de strip stamt van het overlijden van Deleuze, eind 1995. Toen kende ik eigenlijk maar een paar teksten van hem, met name het voorwoord van *Mille plateaux* over het rizoom *(een kernbegrip in het werk van Deleuze en zijn co-auteur Guatturi dat letterlijk 'wortelstok' betekent: het beeld van eindeloze en onbewuste vertakkingen dat contrasteert met het 'boom-denken' dat wortelt in duidelijk afgebakende, eindige posities, red.)*. Dat gooide bij mij op een heel praktische manier de luiken open. Deleuzes uitnodiging om beelden met elkaar te verknopen, complexiteiten op te roepen en zodoende op onbewuste wijze nieuwe prikkels en nieuwe wensen op te wekken, sprak me erg aan. De eerste versie van *Tot ziens, Deleuze!* was eigenlijk niet veel meer dan een eenvoudig hommage. Heel vrij en onbekommerd probeerde ik Deleuze niet na zijn dood te laten verdwijnen, maar hem als als filosoof op een algemener vlak te brengen net zoals anderen metselaar, tekenaar of veerman zijn. Mijn beperkte kennis van Deleuzes filosofie weerspiegelt zich in de onweerstaanbaarheid van de veerman, die Deleuze ertoe brengt zijn filosofie nog eens uit te leggen. In dit kleine hommage blijft het verder bij de open vraag naar de betekenis van filosofische ideeën voor het leven en de dood. Pas in overleg met scenarist Jens Balzer – die wél erg goed thuis is in het werk van Deleuze – ontstond het idee de dialoog tussen de veerman en de filosoof voort te zetten en de open vraag verder te beantwoorden." Met de eerste beeldenreeks en de nieuwe teksten van Balzer vertrekt Tom Dieck naar de Brusselse uitgever Fréon. Daar knutselt hij met het grafische programma Photoshop op de computer het eindresultaat in elkaar.

Onderbewustzijn

Zo'n zoekende werkwijze spreekt Tom Dieck meer aan dan de lange weg van schrijven, documenteren, schetsen en inkten die de meeste van zijn collega's volgen. Een doodlopende weg, vindt de stripmaker. "Die werkwijze vraagt zoveel tijd dat het eindresultaat amper meer de oorspronkelijke interesse van de tekenaar kan overbrengen. Dan wordt zo'n strip al snel een dichtgemetselde plaatjesmuur." Veel liever neemt hij een voorbeeld aan Moebius, die in zijn klassieker *De hermetische garage* al tekenend en improviserend zijn weg in het verhaal zocht. *De hermetische garage* heeft een aanstekelijke frisheid en oorspronkelijkheid die Tom Dieck, zo zegt hij, ook erg waardeert bij Herrimans *Krazy Kat*. Het is een opmerkelijke parallel met de denkers die Tom Dieck in *Tot ziens, Deleuze!* opvoert. Net als bij Moebius en Herriman heeft het improviserende en ongecontroleerde bij Deleuze en de psychoanalyticus Lacan een centrale plaats in de vorm van het onderbewustzijn. Het biedt de sleutel tot Tom Diecks artistieke benadering. "Mij interesseert vooral de grens tussen bewust en onbewust en de dynamiek tussen de twee. Ik heet het onbewuste welkom als invloed, drijfveer en verrijking. Steeds keer ik terug naar een houding waarin ik het denken loslaat en me zoveel mogelijk richt op mijn gevoel. Als stripmaker ben ik natuurlijk ook mijn eigen en eerste lezer. Een lezer die steeds een bepaalde spanning en interesse – noem het lust – moet weten op te brengen om verder te gaan."

De stripmaker Tom Dieck heeft het als lezer van zijn eigen werk alleen naar zijn zin als het toeval er een kans in krijgt. Als hij al tekenend zijn invallen en associaties de ruimte kan geven. "Het gaat me erom tegelijk een opening in mijn werk en een verbinding met andere velden tot stand te brengen – als een beweeglijke, nooit helemaal vastgelegde collage." In deze woorden klinkt duidelijk Deleuzes rizoomdenken door, zijn weerzin tegen elke vorm van afsluiting, verstarring en dogmatisme.

Water

Opvallend in Tom Diecks werk is de dominante rol die het water erin speelt. *Tot ziens, Deleuze!* speelt zich voor het overgrote deel op het water af en heeft een stemmig blauw-grijs omslag. In het tekstloze *Hundert Ansichten der Speicherstadt* – met als motto "het ruisen van het water zegt wat ik denk" – speelt het water van het havenkwartier in Tom Diecks woonplaats Hamburg een indrukwekkende hoofdrol. Al tijdens het werk aan zijn debuut *Der unschuldige Passagier*, een

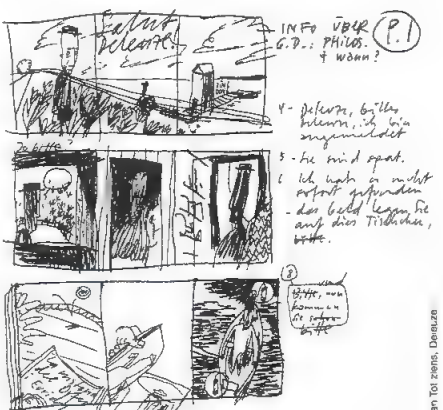

Opzet voor de eerste pagina van Tot ziens, Deleuze

Der unschuldige Passagier

experimenteel boek over een man die op een boot ronddwaalt, was het Tom Dieck opgevallen wat voor expressieve kracht water heeft. " In *Der unschuldige Passagier* speelt het water een belangrijke rol. Als je erover nadenkt, is het echt een prestatie water te tekenen. Water heeft immers geen vaste vorm, het is alleen als abstractie te benaderen. Dat heeft iets heel meditatiefs. Het metaforische karakter van water fascineert me ook. Het wateroppervlak dat 'boven' en 'onder' water scheidt en dat welbeschouwd zelf niet bestaat. Het is de plek waarop de elementen lucht en water elkaar raken. De lucht wordt benoemd, maar in werkelijkheid is er niets. Aan de andere kant bestaat er geen woord voor de oppervlakte van het water van onderaf gezien. In *Der unschuldige Passagier* valt de hoofdpersoon uiteindelijk in het water. Dan ziet hij het wateroppervlak van onderaf. Ik vroeg me af wat daar eigenlijk gebeurde. Het is als een omgekeerde wereld: er is een oppervlakte – een spiegel – maar dan gezien vanaf de andere kant. Wat toont die spiegel? Je kunt het zien als de twee werelden van het bewustzijn en het onderbewustzijn. Dat is een heel eenvoudige en tegelijkertijd rijke gedachte. De kracht van het beeld en van het gevoel wanneer we onder water zijn, zal deels ook stammen van voor de geboorte, de tijd dat we in de baarmoeder zaten."

Grillig

De associatieve ketens in Tom Diecks strips kunnen heel grillig lopen. Een anekdote over *Tot ziens, Deleuze!*: "Om aan te geven dat Deleuze filosoof is, gaf ik hem – heel simpel – een hoog voorhoofd. Toen raakte ik via Deleuzes werk geïnteresseerd in dat van Leibniz, die in zijn boek *Monadologie* de mens voorstelt als een huis van twee verdiepingen, waarbij de tweede verdieping geen ramen heeft. Alleen de eerste etage kan contact hebben met de buitenwereld. Dat beeld heb ik toen in *Tot ziens, Deleuze!* gebruikt voor het huisje van de veerman. De hoofden en dat huisje vertonen dus een overeenkomst." Met deze associatieve invallen wil Tom Dieck zijn strips zoveel mogelijk tot een organisch geheel maken. Hij vergelijkt het lezen van zijn strips liever met het beluisteren van muziek dan met het lezen van een verhaal. Beeldenreeksen die je beter als een aanzwellend en wegstervend geheel op je kunt laten inwerken dan ze van a tot z te willen begrijpen.
Het meest extreem voerde Tom Dieck dit principe door in *La FM*, zijn bijdrage aan de bundel *Comix 2000*. "*La FM* is het resultaat van een soort ideeëncollage. Ik wilde uit verschillende trefwoorden en beelden een nog niet duidelijk afgebakend interessegebied tot een verhalende vorm laten groeien. De 'stabiliteit' van het geheel moest niet zozeer uit de inhoud voortkomen als wel uit het formele en associatieve samenspel. Het bewuste – de concrete beelden – zou een heel fragiele vorm van het onbewuste moeten zijn." *La FM* is meer een – sinistere – sfeer dan een samenhangend geheel. Een schrijver met een pistool tegen zijn nek, anonieme passanten, een gevild paard: een van de meest hermetische, fragmentarische bijdragen uit *Comix 2000*. Het is de vraag of Tom Dieck dit soort vormexperimenten nog veel verder kan doorvoeren. Hoe dan ook bewijzen buitengewone boeken als *Hundert Ansichten der Speicherstadt*, *Der unschuldige Passagier* en *Tot ziens, Deleuze!* dat het bijzonder de moeite waard kan zijn om Martin tom Dieck op zijn ontdekkingsreis te volgen. **Toon Dohmen**

Bronnen:
Bruno Canard: Martin tom Dieck
In: Lind spensable 2 (oktober 2026) indisp@mnet.fr
Christian Gasser: Flüchtige Fragmente. Interview mit Martin tom Dieck
In: Strapazin 58 (maart 2000) www.strapazin.ch
Deze informatie is aangevuld met een interview met Martin tom Dieck door de auteur zelf (april 2000)

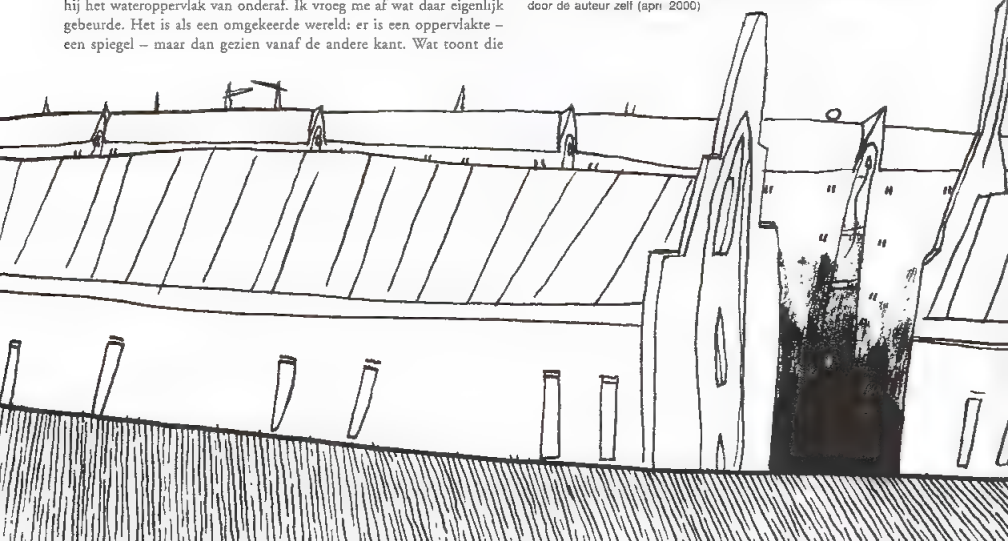

De denkspelletjes van Gilles Deleuze

De naam van de hoofdpersoon uit Tot ziens, Deleuze! *van Martin tom Dieck en Jens Balzer zal veel van onze lezers niets zeggen. Toch is Gilles Deleuze (1925-1995) een van de invloedrijkste Franse denkers van de twintigste eeuw. 'Ooit zal de wereld deleuziaans zijn', schreef zijn tijdgenoot en vriend Michel Foucault over zijn werk. Kennis van zijn oeuvre is niet noodzakelijk om* Tot ziens, Deleuze! *te kunnen waarderen. Wie echter op zoek wil naar meer achtergrondinformatie over Deleuze, kan bijna nergens terecht. In de Nederlandse bibliotheken zijn er nauwelijks boeken van of over hem te vinden. Voor wie nieuwsgierig is gemaakt, volgt hier een beknopte introductie op het leven en werk van de Franse denker.*

Als Gilles Deleuze op 70-jarige leeftijd uit het raam van zijn Parijse flat springt, heeft hij een weinig bewogen leven achter de rug. Hoewel een van de belangrijkste filosofen van het verzet en het non-conformisme uit de rebelse jaren '60, is Deleuze zelf nooit een straatvechter of agitator geweest. Zo weinig opvallend als zijn leven is, zo baanbrekend is zijn filosofie (of eigenlijk anti-filosofie). Zijn werk heeft grote invloed op alle denkers van zijn generatie en van die na hem. En dat terwijl zijn werk nauwelijks verkoopt en door vrijwel iedereen als 'interessant maar onbegrijpelijk' wordt getypeerd.

Deleuze wordt in 1925 in Parijs geboren, studeert filosofie en begint les te geven aan verschillende Franse universiteiten. Eind jaren '60 komt hij terecht op de universiteit van Vincennes, dan een broeinest van experiment en vernieuwing. Een plaats waar de andersdenkende Deleuze zich op zijn plaats zal voelen. Hij schrijft over de meest uiteenlopende onderwerpen, van film- tot taalwetenschap. Deleuzes interesse gaat echter vooral uit naar de dwarsliggers in de geschiedenis van de filosofie: Spinoza en Nietzsche, denkers die braken met de traditionele manier van denken van mensen als Plato en Hegel.

Deleuze verzet zich net als zij tegen de traditionele filosofie, waarin gebeurtenissen en ontwikkelingen achter elkaar worden gezet, logisch op elkaar volgend. Volgens Deleuze gaat het helemaal niet om die gebeurtenissen, maar om de ontwikkeling in de manier waarop de gebeurtenissen worden waargenomen of herinnerd.

Verschil en herhaling

Aan de wereld ligt volgens Deleuze geen universele waarheid ten grondslag. Iedereen heeft een eigen beeld van de werkelijkheid. Al die verschillende beelden zijn de werkelijkheid zelf. Dat betekent dat de waarheid onderhevig is aan wie je bent, waar je bent, wanneer je bent en aan je herinnering.

De herinnering neemt een belangrijke plaats in in Deleuzes denken. Volgens hem 'denkt' de mens zich voortdurend opnieuw. In de herinnering vind je jezelf opnieuw uit als uitdrukking van degene die je nu bent. Een herinnering staat dus niet voor wie je was, maar voor wie je *nu* bent en voor het verschil met wie je destijds was. De herinnering (lees: iemands blik op de wereld) is dus niet gerelateerd aan een hogere waarheid (hoe is iemand echt). In Deleuzes manier van denken draait het niet om herkenning en overeenstemming, maar om het verschil. Niet de herinnering vormt de werkelijkheid, maar het herinneren (als bezigheid) zelf. Deleuze betoogt in zijn boek *Différence et répétition* dat het *verschil* alleen te denken is door de *herhaling*. Immers, alleen als iemand zich nog een keer 'denkt', wordt het verschil zichtbaar. De lijn der gebeurtenissen is dan ook niet lineair (zoals in de traditionele filosofie) maar kronkelig en geplooid.

Dit principe wordt door Tom Dieck en Balzer uitgewerkt door in *Tot ziens, Deleuze!* de filosoof en de veerman vijf maal achtereen de zelfde overtocht te laten maken. De veerman zit nog vast in oude zekerheden en wil aanvankelijk niet geloven dat hij Deleuze al eerder heeft overgezet (iemand kan immers maar één keer sterven). Pas later laat hij zich overtuigen dat hij dit al eens eerder heeft meegemaakt, alleen niet op dezelfde manier, want iedere herinnering maakt tenslotte een nieuwe werkelijkheid. *Tot ziens, Deleuze!* is geen boek met een waarheid, net zo min als Deleuze zelf ooit beweerde de waarheid te schrijven. Voor hem was filosoferen een bezigheid, zoals je ook planten kunt kweken of huizen timmeren. Deleuze zag filosoferen niet als het in abstracte termen vertellen hoe de wereld in elkaar steekt. Filosoferen was volgens hem een spel met ideeën die ontstaan in een confrontatie met de wereld. Zodoende verklaarde de Fransman de filosofie min of meer dood.

Tom Dieck en Balzer hebben zijn boodschap begrepen en hebben hun interpretatie van Deleuzes werk op papier gezet. Een manier van spelen met de werkelijkheid die hij ongetwijfeld zou hebben toegejuicht.

Hans van Soest

Jens Balzer: geen eenheid: beelde in de strip

Over de taal van strips wordt maar mondjesmaat gepubliceerd. Strips communiceren blijkbaar zo direct, dat maar weinig mensen de behoefte voelen stil te staan bij het op zichzelf wonderlijke verschijnsel dat stilstaande beelden en teksten schijnbaar moeiteloos een dynamisch geheel kunnen vormen. De scenarist van Tot ziens, Deleuze! *Jens Balzer is een van die zeldzame publicisten die het eigen karakter van strips wèl onder woorden heeft proberen te brengen. Voor het Duitse literaire blad* Schreibheft *schreef hij een essay over het opmerkelijke simultane gebruik van woorden en beelden op papier, dat strips zo kenmerkt. Het waarnemen van beelden en tekst verschilt radicaal van elkaar, zo benadrukt Balzer. Elke stripmaker staat voor de opgave de twee op de een of andere manier met elkaar te verzoenen. Dit maakt het stripverhaal tot een bij uitstek modern medium.*

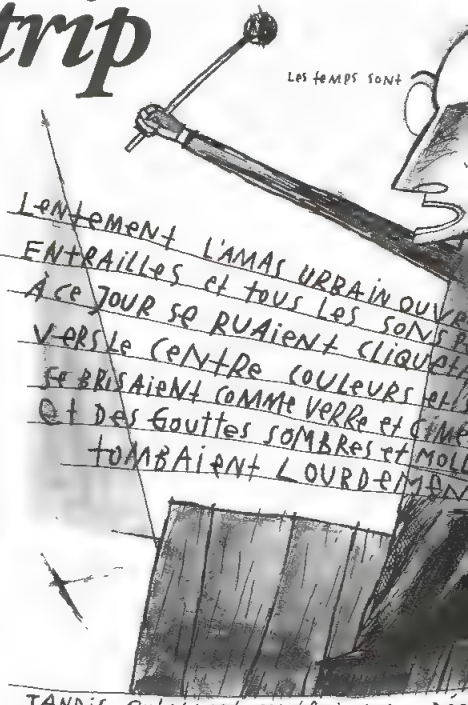
Les temps sont
LeNTemeNt L'AMAS URRAIN OUVR
ENTRAILLES et tous les SONS
A CE JOUR SE RUAIENT CLIQUET
VERS LE CeNTRe COULEURS et
SE BRISAIENT COMME VERRE et CIME
et des Gouttes SOMBRES et MOL
TOMBAIENT LOURDEMEN
TANDIS QU'ON est en TRAIN de DEP
L'ALLEMAGNE COMME UN OIGNON
MeTTRE À NU SON NÉANT H
telle QU'elle est, UN CONCERT
VERTIGe CULTUReL D'ÉROTISME et

Dat strip inmiddels een kunstvorm genoemd kan worden, zal niemand meer ontkennen. Voor de grote hoeveelheid verschillende vormen die onder die (negende) kunst valt, bestaat echter geen duidelijke, overkoepelende term. In de eeuw dat het medium nu bestaat, heb ben die vormen geen eigen beeldspraak ontwikkeld. De hoeveelheid verschillende media waarvoor strips gemaakt worden – kranten, tijdschriften en boeken – is daarvoor verantwoordelijk. Elk medium vereist een andere stijl.

Het stripverhaal wordt gekenmerkt door de poging om de esthetische tegenstelling tussen beeld en tekst te overwinnen. De kloof tussen de tekensoorten zorgt ervoor dat de vorm zwevend blijft. Dat heeft niet alleen te maken met het verschil tussen beelden en letters. Dat verschil kan worden opgelost, zoals het gebruik van pictogrammen bewijst.
Nee, de kern van de stripkunst bestaat uit de – onmogelijke – poging twee tegengestelde vormen van de tijdsweergave met elkaar te combineren. Beelden tonen hun onderwerp als een tijdelijk verdicht gebeuren, een moment; ze zijn ontworpen voor een simultaan overzicht. Teksten daarentegen ontvouwen zelf zulke momenten in een opeenvolgende beschrijving, terwijl die momenten tegelijk plaatsvinden. Teksten onderwerpen de 'werkelijke tijd' aan het tegenovergestelde lineaire leesproces.

Kijken en lezen

De tegenstelling tussen de tijdvormen, tussen simultaan en opeenvolgend, heeft een lichamelijke oorzaak: het oog kan niet tegelijkertijd kijken en lezen – daar kunnen ook strips niets aan veranderen. In tegenstelling tot de klassieke kunsten, passen zij hun programma niet aan de biologische feiten aan. De bekijkende blik probeert te begrijpen maar dat wordt in strips juist tegengewerkt. Strips ontlenen een groot deel van hun visuele dynamiek aan de positie waarin ze de blik brengen: een

n en tekst

onmogelijke 'dubbele oriëntering'. Het oog moet tegelijkertijd kijken en lezen, zien en ontcijferen.

In dat opzicht lijken strips op de puzzelbeelden waarin twee objecten verstopt zijn, maar waarvan je er maar een tegelijkertijd kunt zien. Daarin ligt het verschil met de oudere beeldverhalen, die – cultuurhistorisch gezien - hun voorloper zijn. Ook in deze zogenaamde 'onderkaststrips' (waarin tekst en beeld gescheiden zijn, zoals bij Eric de Noorman of de Bommelstrips GZ) combineren mensen als Rodolphe Töpfer, Wilhelm Busch of Gustaph Doré beeld en tekst. Daarbij valt op hoezeer zij hun best doen de tekensoorten op een afstandelijke manier bij elkaar te houden. Ten eerste scheiden zij nauwkeurig de weergegeven ruimte. beelden en teksten lopen parallel, vullen elkaar aan, of zijn – wanneer de pagina het toestaat – volgens het ritme van de tekst in elkaar verstrengeld. Ook handhaven deze vroege stripmakers een strenge hiërarchie in de betekenis van de tekens. De samenhang van het verhaal bepaalt altijd het verloop van de geschreven tekst. Het beeld vervult alleen de rol van illustratie: het benadrukt de markante momenten.

Met deze dubbele scheiding willen de strippioniers niet alleen dubbelzinnigheden omzeilen, maar ook de belasting van de blik verminderen. De lezers krijgen de kans *ofwel* te lezen, *ofwel* te kijken. De tegenstrijdige waarnemingswijzen kunnen daardoor hun eigen logica behouden. Het verschil met het geïllustreerde boek is dat de overgangen op duidelijke plaatsen gemarkeerd zijn.

Bij latere strips is dat onderscheid opgegeven. Daarin wordt de geschreven tekst in stukken gehakt. In tekstballonnen, onomatopeeën en verbindende commentaren wordt de tekst dan uit het verhaal geplaatst en opgenomen als een onderdeel van de beeldcompositie. Hoe de verschillende onderdelen zich tot elkaar verhouden, wordt duidelijk door de plaats die ze innemen in het geheel. In tekstballonnen is tekst dialoog,

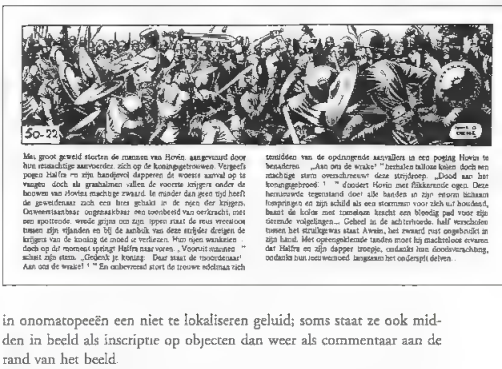
50-22
Met groot geweld stierten de mannen van Hoven, aangevoerd door hun machtige aanvoerder, zich op de koningsgetrouwen. Vergeefs pogen Halfra en zijn handjevol dapperen de woeste aanval op te vangen, doch als granietblokken vallen de roerige strijders onder de hoeven van Hovens machtige zwaard. Je minder dan geen tijd heeft de gewelenaar zich een lites gehakt in de rijen der krijgers. Ontwenstaanbaar, ongenaakbaar een voorbeeld van verderfzucht, met een spottende wrede grijns om zijn lippen rijdt hij de reus vreselijk tussen zijn vijanden en bij de aanblik van deze strijder dreigen de krijgers van de koning de moed te verliezen. Wat moet worden doch op dit moment spring Halfra naar voren. „Voorwit manneo" schiet zijn stem. „Gedenk je koning: Daar staat de moordenaar! Aan ons de wraak! " En onbevreesd stort de trouwe aldeman zich
temidden van de opdringende aanvallers in een poging Hoven te bestoken. „Aan ons de wraak" herhalen talloze kelen doch een machtige stem overschreeuwt deze strijdkreet. „Dood aan het koningsgeboed ! " donderd Hovin met flikkerende ogen. Deze heimanwelle tegenstand doet alle hardes in zijn ogen lichtjaren kompringen en zijn schild als een stormmuur voor zich uit houdend, baant de koning met tientalen krachtige een bloedig pad voor zijn getrouwe volgelingen... Gebed in de achterhoede, half verscholen tussen het struikgewas staat Awein, het zwaard met ongebuikt in zijn hand. Met opeengeklemde tanden moet hij machteloos ervaren dat Halfra en zijn dapper troepje, ondanks hun doodsverachting, ondanks hun zeer wenvoed langzaam het ondergrift delven.

in onomatopeeën een niet te lokaliseren geluid; soms staat ze ook midden in beeld als inscriptie op objecten dan weer als commentaar aan de rand van het beeld.

De kijkers moeten hun lectuur aan de 'zin' van de simultane compositie aanpassen. De tijdelijkheid van hun waarnemingen is niet meer de wisseling van ritmes, zoals we die bij oudere beeldverhalen zagen, maar een paradox. Met de integratie van het geschrevene in de scène gaat de blik schommelen – terwijl tegelijkertijd de gerepresenteerde tijd zich uitstrekt tot het onbestemde. Want tegen de minimale momenten, die de afgebeelde scènes suggereren, beschrijven de tekstballonnen een dialoog, die noodzakelijkerwijs een bepaalde tijdsduur heeft – tot aan de dialogen met meerdere deelnemers aan toe.

De verstrooiing van de dichtheid van de scènes is een van de meest markante eigenschappen van het stripbeeld. Ze bestaat niet alleen uit de combinatie met woorden en zinnen. Karakteristiek voor het stripbeeld is met name de bewegingslijn. Daarmee worden twee verschillende tijdpunten verbonden aan een objekt dat zijn positie verandert. Ook in dit geval geldt: het ogenschijnlijk simultane van het stripbeeld wordt alleen dan duidelijk voor de kijkers, als deze de gelijktijdigheid van beeld, tekst en 'tekstualisering' van het beeld, die ontstaat door de inkadering, begrijpen. Zij moeten begrijpen dat het al dan niet expliciet beschreven tijdsbestek verdicht is tot een moment.

Tegelijkertijd wordt ook de stap voor stap te lezen beeldtekst verder verdicht. Omdat strips geen 'duimfilmpjes' zijn (boekjes die door heel snel om te slaan een beweging suggereren van simpele figuurtjes), blijven ook de al gelezen plaatjes na lezing zichtbaar. Doordat de platen tegelijk zichtbaar blijven tijdens het leesproces, zijn verleden, heden en toekomst in hetzelfde moment gerepresenteerd. De meerwaarde die dit biedt voor het verhaal is dat verteltijd en vertelde tijd op elk moment weer terug zijn te roepen.

Overlappende tijdsperspectieven

Een voorbeeld van iemand die dit heel sprekend heeft uitgewerkt is de tekenaar Richard McGuire met zijn korte strip *Here*. In een gelijkvormige beeldsequentie herhaalt McGuire het beeld van een woonkamer.

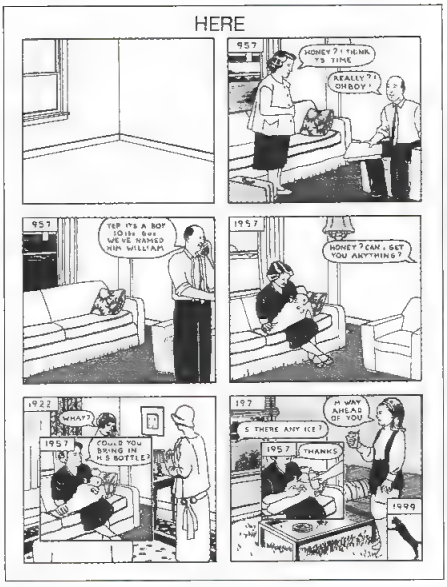

Daarin zijn de herkenbare stadia van een familiegeschiedenis te herkennen: een jong stel viert feestjes; krijgt een kind dat vervolgens wordt opgevoed; wordt oud en sterft uiteindelijk. Hoewel hij een eenvormige serie plaatjes toont, creëert McGuire daarmee nog geen chronologie. Hij doorbreekt de opeenvolging van plaatjes middels een montage tussen verschillende tijdstippen, die door korte onderschriften worden gemarkeerd: "1957, 2032,1920".

Op die manier gooit McGuire de reeks beelden schijnbaar toevallig door elkaar; het gaat namelijk om een thematisch gemotiveerde montage. Tegenstellingen en toevalligheden, die in de 'loop van de tijd' duidelijk worden, laten de constanten zien van de levens die zich voor ons afspelen.

Vooral de reflectie over het stripbeeld die duidelijk wordt uit McGuires deconstructie van een familiegeschiedenis is interessant. het gaat om de identiteit van dit beeld. Uit *Here* blijkt namelijk dat die *identiteit* wordt ondermijnd, omdat het beeld onderdeel is van een serie. Elk motief dat McGuire gebruikt, komt naar voren door de combinatie van meerdere beelden. Die tekstualisering van het zichtbare geldt ook binnen de individuele beelden. De tegenstelling tussen de verschillende tijdsmomenten keert namelijk ook in de beelden zelf terug· elk beeld bestaat uit verschillende, elkaar overlappende tijdsperspectieven (zie illustratie).

McGuire werkt die dubbele opening van de visuele gesloten heid op meerdere manieren uit – zo kan zijn strip ook nog eens verticaal gelezen worden. In de layout zijn beeld, tekst en beeldtekst in een overkoepelend kader geplaatst, waarin verleden en toekomst elkaar kruisen. Door deze on-tekstuele dimensie valt de beeldgeschiedenis te lezen als een samenvallen van meerdere tegenwoordige tijden: als de topografie van een versnipperd verhaal, waarvan de verschillende tijden de vorm van het *geheugen* bevatten. Het is het geheugen van de ruimte.

Geheugentopografie

Ook de tekenaar Chris Ware gebruikt de mogelijkheden die de strip biedt om het beeld een herinnerend bewustzijn te verlenen: zijn strip *Quimby the mouse* gaat over de melancholie van een siamese tweelingmuis. Het openingsbeeld is dat van een trappenhuis dat door Quimby wordt beklommen. Als hij op de bovenste etage is gekomen, amuseert het muisje zich in de verschillende ruimtes van zijn huis: hij zingt, huppelt en doet een tapdansje. Een van de twee helften sterft echter van vermoeidheid

Het verhaal eindigt daarom in mineur met de overlevende Quimby-helft die in het ziekenhuis mijmert over het bestaan – en hoe het toekomstige leven er uit zal zien als halve siamese tweeling. Net als in *Here* zijn ook Quimby's herinneringen niet eenduidig vormgegeven, waardoor ze zich niet makkelijk laten lezen. Verleden, heden en toekomst zijn met behulp van pijlen verwoven, waardoor verschillende soorten diagrammen ontstaan. In de *Quimby*-strip gebruikt Ware alle elementen, die vrijwel altijd in zijn layout voorkomen: de vlakke, toneelachtige decors, waarin minuscule beeldsequenties worden geplaatst en de technische diagrammen waarin hij de leesconventies vervangt door pijlen. In beide gevallen wordt het tijdsperspectief weergegeven door ruimtelijke eenheden, die allemaal simultaan te zien zijn omdat ze op dezelfde pagina staan. Het sportieve parcours dat de muis in het – over de hele pagina verdeelde huisdecor – aflegt wordt op één en dezelfde pagina gecombineerd met het melancholische piekeren, waarmee wordt verwezen naar een 'geheugentopografie'. De blik op de architectuur verschijnt zo analoog aan het *bewustzijnsbeeld*.

McGuire en Ware gebruiken de stripvorm op dezelfde manier om de *tijd in stukken te hakken*. Terwijl McGuire de identiteit van het beeld door tekstualisering oplost en het 'macrobeeld' van de pagina terughoudend gebruikt, stroomt Ware de woekerende associaties kwistig over de hele pagina. En waar McGuire zijn lezers aanmoedigt steeds nieuwe 'zin-relaties' tussen de beelden te zoeken, bereikt Ware een dynamisch effect door de leesblik tot verschillende leestempi te dwingen. Door het contrast tussen het reusachtige paginaformaat van Quimby en de eenvormige, minuscuul weergegeven details zou de kijker tot een snelle, ononderbroken lectuur van Wares werk moeten komen. De diagram-achtige vormgeving remt dat soepele leesproces weer af. De zorgvuldig uitgekiende en overvloedige combinaties van beelden, beeldsequenties en ruimtes laten geen ruimte meer over voor de blik om zelf nog iets toe te voegen aan de beelden. De fantasie van de kijker wordt louter door de veelvoud van dwarsverwijzingen gestimuleerd en ondertussen tegengewerkt door de pijlen die de enig juiste leesrichting bepalen.

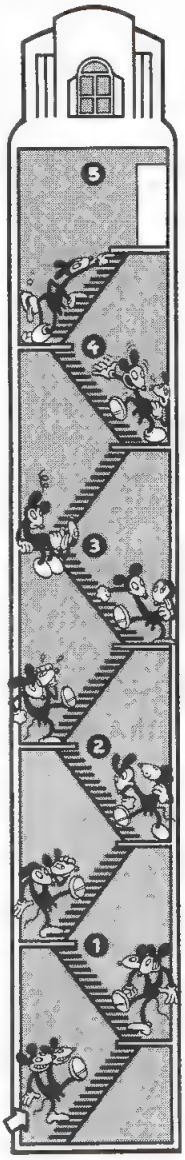

Versmelting

In dat opzicht lijken de strips van Ware op die van Gary Panter. Ook Panter maakt gebruik van de hele pagina. Maar in tegenstelling tot Wares diagrammen, vermijdt hij de indruk van montage. In Panters unieke, krasserige stijl is alles versmolten tot een geheel (zie illustratie). Wat overblijft is een product dat duidelijk door een en dezelfde persoon is gemaakt; iemand die *tegelijkertijd* probeert te schrijven èn te tekenen. Panter verspreidt de tekst niet alleen over de hele pagina en houdt zich evenmin altijd aan de normale regelvolgorde. Tegelijkertijd zorgt de krasserige vluchtigheid van zijn tekeningen ervoor dat die op tekens gaan lijken.

Panters ornamentale tekenstijl lijkt last te hebben van pleinvrees. Het primaire doel is niet zozeer dingen te laten zien

of een verhaal te vertellen. Het doel is eerder materieel: de hele pagina zo veel mogelijk op te vullen. Panter gooit beelden en teksten door elkaar alsof hij met die samensmelting het laatste restje wit wil vernietigen

De angst voor het witte papier verdwijnt echter ook niet bij een dubbel gebruik van tekens. Het tegendeel is zelfs het geval: als figuren van inkt kunnen beeld en tekst nog zo dichtbij elkaar worden geplaatst als; tussen de tekens zal er altijd een ideële ruimte bestaan. Daarom is Panters stijl het duidelijkste voorbeeld van de paradox die het medium bepaalt. Hoe harder een tekenaar zijn best doet die tegenstelling te overwinnen, hoe meer de lezers hun best moeten doen tekst en beeld te scheiden. Zij kunnen namelijk nooit helemaal zeker weten of iets nu gelezen of gezien moet worden.

Merkwaardige harmonie

Tussen de twee polen "Panter" en "Ware" ligt de speelruimte van de stripesthetiek. Wares koele, ironische patchwork-stijl bevat de quintessens van de 'postmoderne' vormexperimenten, die in de jaren zeventig in tijdschriften als *RAW* en *Arcade* werden ondernomen. Ook Panter heeft in *RAW* gepubliceerd. Zijn strips horen echter meer thuis bij de klassieke 'comix underground', die voorafging aan *RAW* en *Arcade*. Die 'autonome' tekenaars volgden het motto. 'Iedereen kan meedoen'. Stilistische imperfectie was het programma. Zij wilden de authenticiteit als relevant esthetisch onderwerp naar buiten brengen en zich op die manier afzetten tegen de gestandaardiseerde fantasie en stijl van de cultuurindustrie.

Maar hoe 'underground'-achtig het gekrabbel van Panter ook lijkt, het is niets minder dan 'authentiek'. Zijn 'ratterige lijnen' (Art Spiegelman) maken alleen bij een oppervlakkige blik de indruk van grafisch onvermogen. Panters zelfbewuste krabbels ondermijnen de herkenning van de kijkers. Zij richten de blik op de klassieke compositie en op de merkwaardige harmonie van Panters beeldtekst-combinatie. Met de schijnbare overdrijving van verschillende gebaren plaatst hij het materiële van het teken op de voorgrond.

Materie

Panters grafische vrijheid, die zowel beeld als tekst beïnvloedt, heeft vooral invloed gehad op Europese striptekenaars. De deregulering van de ornamenten zien we bijvoorbeeld terug bij Pakito Bolino en Caroline Sury, maar ook bij M.S. Bastian en Anke Feuchtenberger.

Het interesse in de materie is ook een duidelijk kenmerk van de jonge generatie stripmakers uit Frankrijk en België. De tekenaars van de *'Frigo*-groep' uit Brussel produceren hun strips met behulp van opvallende en voor strips ongebruikelijke, technieken zoals perforaties, linoleum- of houtsnedes. Zo geven zij de beelden een eigen textuur die het snelle leestempo van de blik afremt. In die composities wordt de tekst als een 'fremdkörper' gebruikt, alsof het beeld zich elk moment van haar verhalende richting zou kunnen losrukken. De essentie van de dynamiek krijgen deze strips door hun afstotingstechnieken.

Voor de Parijse groepen *'Amok'* en *'L'Association'* geldt het tegendeel. Deze groepen gebruiken hun strips juist als een medium voor politiek commentaar, psychologisch drama of de autobiografie. Zij hebben het materiële van het beeld als een corrigerend contrapunt toegevoegd aan hun verder redelijk klassieke stijlen. Zij veranderen hun visuele enscenëringen altijd tot 'zuivere grafiek' wanneer de tekst het geheel iets te eenvoudig dreigt te maken

Het is interessant hoe op die manier de verhouding tussen de tekensoorten naar de literair-retorische figuren worden gestructureerd. Tot de wederkerende stijlmiddelen, zoals die door onder meer Olivier Marboeuf van Amok worden gebruikt, hoort de tegenstelling tussen de tekenstijl en de strenge schema's van de pagina-indeling, die het in zinnen opgedeelde verhaal bevat. Die is dusdanig in de abstracte figuur geïntegreerd, dat de opeenvolgende beelden zich niet tot een een zinvol geheel laten vormen. De logica van de compositie blijft voorbehouden aan het simultane overzicht, die zich op een *metaforische* manier tot het verhaal verhoudt. Zo is de relatie tussen beelden en teksten, beeldverhaal en overkoepelend 'macro-beeld' van een materieel naar een *retorisch* niveau geschoven.

Synergie

De samenhang tussen deze twee niveaus van de strip (tussen materiële en retorische kruisbestuiving van beelden en teksten) is door de Franse 'OuBaPo'-groep tot onderzoek bestempeld. De Oubapoten interesseren zich vooral voor de retorisch gemotiveerde 'uitzonderingen' van de vorm: akrostichon, telestichon, palindroom. Op een uitgekiende manier verhogen of verminderen zij de relaties tussen beeld en tekst en schuiven ze – in navolging van de combinatieregels van hun literaire voorbeelden, de 'OuLiPo' groep – heen en weer tussen verschillende, kunstmatig gecreëerde niveaus van de stripuitdrukkingen.

Nu en dan scheiden ze beeld en tekst heel duidelijk, maar dit wil niet zeggen dat de twee onafhankelijk van elkaar kunnen functioneren in de strip. Het tegendeel is waar: door allerlei combinaties te testen, komen de synergie-mogelijkheden duidelijk naar voren. Het opnieuw kadreren van individuele beelden of hermonteren van beeldsequenties verandert niet alleen het overkoepelende geheel van de esthetische uitdrukking. Ook de waarde van de details staat ter discussie: een beeld, dat samen met een tekst wordt gezien, is een ander beeld. Een dialoog die in een andere beeldsequentie wordt geplaatst, krijgt opeens een heel andere betekenis.

'OuLiPo' heeft in de literatuur de discussie over de tegenstelling tussen combinatie en gesloten heid aangezwengeld, door het verschil tussen zin en onzin te onderzoeken. 'OuBaPo' laat zien waarom strips niet alleen een interessante uitbreiding zouden kunnen zijn voor die discussie, maar dat de aard van het medium er zelfs nadrukkelijk om vraagt

Het conflict tussen teken en materie, dat 'OuLiPo' doelbewust provoceert, is in strips al in de elementaire wijze van de beeld-tekst-verhouding aanwezig, namelijk in de onduidelijkheid van een enkel teken dat een belangrijk deel van het betekenisproces uitmaakt.

Door hun gecombineerde karakter bezitten strips een neiging tot gelaagdheid, meerduidigheid en puzzelbeelden. Daarom zijn strips noodzakelijkerwijs modern. De verstrooidheid is het waarnemingsbeeld van een onoverwinnelijke onrust Het is een deel van een disharmonische esthetik.

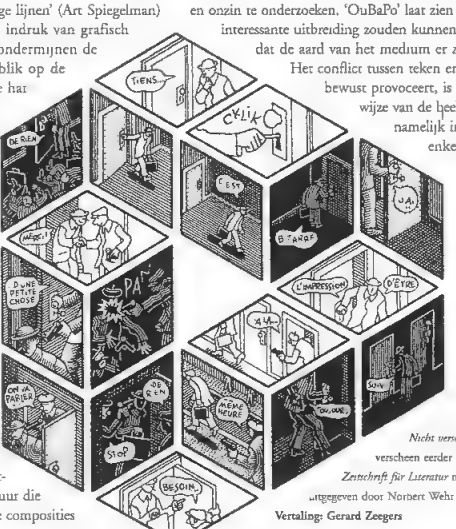

Nicht versohnt. Bilder und Texte im Comic verscheen eerder in *Schreibheft. Zeitschrift für Literatur* nr 51, September 1998, uitgegeven door Norbert Wehr

Vertaling: Gerard Zeegers

ACACIALAAN

Koch

Eind 1998 verscheen Dijkman *bij uitgeverij De Zwarte Handel. Een geslaagde strip over de cynische, filosofische overpeinzingen van de eeuwige loser Dijkman. Het beschouwend karakter van* Dijkman *is geen toeval. 'Debutant' Peter Koch blijkt bij nader inzien een 39-jarige, door de wol geverfde stripmaker, die ook nog eens gediplomeerd filosoof is. Al jaren siert zijn werk tijdschriften* (SUM, U-blad *en* Ketch-up), *het internet* (logigo.com); *zelfs in een* ZozoLala *uit 1981 is zijn strip* Hersenschim *al te vinden. Hoogste tijd voor een (hernieuwde) kennismaking.*

Hoe ben je precies begonnen?
Begin jaren tachtig heb ik eerst bij een reclameburo gewerkt, waarna ik van 1985 tot 1995 filosofie gaan studeren. Dat was belangrijk voor me om mijn eigen thema's te leren kennen. Ik vind dat je moet weten wat je bezielt als je wilt gaan schrijven of tekenen. In die periode deed ik als het ware 'lading' op. Behalve een aardige bezigheid vind ik strips maken ook een middel om jezelf te 'realiseren' . Mijn inspiratoren waren Gotlib, Lodewijk, Franquin, Giraud, Peter van Straaten en *Peanuts*. Ook de strips van Claire Bretécher en Lauzier vond ik erg goed, omdat ze snel iets konden vertellen, analytisch maar toch emotioneel waren. Momenteel werk ik al weer vijf jaar bij Maaike Hartjes' stripstudio De Zwarte Handel in Amsterdam.

Na tijdschriftseries als Bob Beukenoot (SUM), Harm, Dokkie, Duffie, Achmed en Desiree en Pom en Flo (Ketch-up), Bakkerstraat 13 (U-blad) *en* Frank en Srijn, *is met* Dijkman *je eerste boek verschenen*
Hoe is die serie eigenlijk ontstaan?
Dijkman is een veel donkerdere strip dan bijv. mijn jeugdseries voor *Ketch-up*. Hij is ontstaan rond 1997 toen mijn toenmalige vriendin ernstig ziek werd. Tegelijkertijd stonden er in die tijd enkele Nederlandse strips in de belangstelling – ik noem geen namen – waaraan naar mijn idee veel mankeerde. Ik reageerde daar toen op door er in de kantlijn grapjes over te maken. Vandaar het kriebelige stijltje, zonder voorschets. Dijkman is een echte kantlijnfiguur: een boos mannetje, teleurgesteld in leven en werk. Er staan nog zeker twee albums op stapel; in *Leven-en-Dood-Werkboek* is Dijkman ongeneeslijk ziek en legt hij een soort Odyssee af langs allerlei doe-het-zelf boeken om beter te worden. Van het derde album *Kritiek van de zuivere humor* weet ik nog niet waar ik het moet laten stoppen. Dijkman wordt geïnspireerd door de filosofie en wil bewijzen dat het leven een grote grap is. Daar kan ik voorlopig nog eindeloos veel grappen op baseren.

Hoe komt een Dijkman *tot stand?*
De eerste *Dijkmans*, die verschenen in het *U-blad* vanaf 1997 tot 1999, gaan over een mannetje dat zelfmoord wil plegen en vanuit dat perspectief tegen de wereld aankijkt. Dat zijn natuurlijk cynische grappen. Toen ik ook vanuit de actualiteit wilde gaan werken, veranderde dat. Actualiteit houdt je aan de gang, maar de humor verbleekt als de actualiteit voorbij is. De tijdloosheid van bijvoorbeeld *Heinz* is dan toch heel knap. Actualiteit is wel weer goed om het publiek aan je te binden, omdat je dan meer een stand-up comedian wordt. Dat is iets wat volgens mij veel striptekenaars willen zijn, maar wat alleen Kamagurka echt lukt.

Dijkman is niet alleen cynisch, maar ademt tegelijkertijd ook een zekere mildheid.
Dijkmans thema is melancholie: een basisverlangen waarin alle andere verlangens tot uiting komen. Grappen daarover kun je niet hard maken. Die van Gummbah of Kamagurka kunnen vaak zo scherp zijn dat het leven eruit weg sijpelt; dan sterft de grap mee. Daar ligt een beetje mijn grens. Net zoals typische 'mannengrappen' over vrouwen ook niet leuk meer zijn als het cliché te dicht bij de waarheid komt.

Er zijn maar weinig van dit soort cynisch getinte, levensbeschouwelijke strips Hoe komt dat, denk je?
Peter van Straaten deelde humor recentelijk op in 'boventiviers' en 'benedentiviers'. De tweede vond hij wat 'd'jenkletseriger' en harder. Daartoe rekende hij Kamagurka, Gummbah en ook Duitse en Franse humor. De boventivierse vond hij wat genuanceerder; daar zou ik het liefst bij willen horen.

Heb je nog recente inspiratoren?
Ik kijk nu veel analytischer dan vroeger. Van de moderne Amerikanen ben ik niet onder de indruk. Hun tekeningen zijn prachtig, maar het werk is vaak autobiografisch en modieus. De 'ervaringsgeladenheid' van die strips is minimaal. Ik vind dat een strip met een relatie tot de werkelijkheid ergens over moet gaan.

Wat zijn je ambities?
Een krantenstrip is de grootste uitdaging, vanwege de tijdsdruk en de gelegenheid een band op te bouwen met een publiek temeer daar de meeste mensen nauwelijks nog strips lezen.

Hoe zie je dan de toekomst van de strip? Sterft het medium langzaam uit?
Nee, zeker niet. De tijdschrift- en krantestrip zal denk ik, een extraatje worden, een soort snoepje. Internet wordt het nieuwste blad, en meteen het oneindig grootste; dat bovendien snakt naar vormgeving. Dagbladstriptekenaars zijn juist gewend om grappen te vertellen en hebben daarmee een voorsprong. Als ze ook Flash- of Shockwave-filmpjes kunnen maken, word het pas echt feest op het web. **Paul Lucassen**

IK VERVEEL ME!
RAAR.... ZO'N VOL BESTAAN..
ZO'N LEEG GEVOEL!
KNOP?!
WELKE KNOP
MAAR IK HEB NATUURLIJK MIJN FANTASIE, MIJN INNERLIJKE BELEVING!
IK KAN INNERLIJK BELEVEN WAT IK WIL!!
'NS PROBEREN HMMM....
OH, MIJN GOD!
DAT VALT TEGEN!
EENS KIJKEN OF ER IETS OP TV IS'
-KOCH'93-
BIG BROTHER
ZIE JE WEL.... BELEVEN KAN OOK HEEL EENVOUDIG ZIJN...
JE HOEFT JE NIET TE VERVELEN

PrikBord

"Nu ik vier delen van David B.'s magnifieke autobiografie heb gelezen, kan ik met zekerheid zeggen dat ik nog nooit een betere strip las. Punt." Aldus de doorgaans toch relativerende en terughoudende Bart Beaty in *The Comics Journal 220* over David B.'s **L'Ascension du Haut-Mal**. Ook van andere kanten komen juichende geluiden over de man die dezer dagen in het Nederlands debuteert als de co-auteur van *Kapitein Scharlaken* (zie ook *ZowoLala 109*). Wie zich als niet-francofoon afvraagt waar al die superlatieven nu aan te danken zijn, kan vanaf 2001 in het Engels terecht. Uitgeverij Fantagraphics kondigt aan *L'Ascension du Haut-Mal* per twee delen te zullen vertalen en bundelen. TD

De fans van **Eefje Wentelteefje** kunnen hun hart ophalen. In juli verschijnt een nieuw album van onze favoriete Tilburgse vamp, getiteld: *Hallo, hier is Eefje Wentelteefje!* In het album staan langere verhalen en strookjes die eerder verschenen in *Zone 5300* en dagblad *BN/De Stem*. Het album verschijnt bij een nieuwe Rotterdamse uitgeverij De Wilde Vaart in coproductie met De Harmonie. HvS

De redactie van **Beeldstorm** presenteert de achtste editie van het blad in een afwijkend (kleiner) formaat. De inhoud is echter onveranderlijk van hoog niveau. Van Kim Duchateau, Calle Claus en Jeroen Janssen weten we onderhand wat we aan kwaliteit kunnen verwachten. Maar ook de sfeervolle bijdrage van Bert Lezy en de even noodlotszwangere als vermakelijke strip van RayMan mogen er wezen. De beste bijdrage levert echter Bram Devens met een helder getekende ode aan de eeuwige vriendschap. Met beperkte middelen heeft *Beeldstorm* zich weten te profileren als een steeds weer verrassend stripblad met klasse. Samen met *Zone 5300* vormt het zo langzamerhand de eredivisie van de stripperiodieken der Lage Landen. JN

SERIES

DE BEST VERKOCHTE STRIPS VAN DE MAANDEN MAART & APRIL 2000

1 **De jonge jaren van Blueberry 11: De missie der verdoemden**
2 **Gilles de Geus 8: De zeven provinciën**
3 **Spoorloos 3: Op de vlucht!** *Kan iemand a.u.b.*
4 **Lanfeust van Troy 7:** *een scenario voor*
Petaurussen verbergen zich om te sterven *Paul Teng schrijven?*
5 **Elfquest 51**
6 **Heinz 21: Smurfeneiland**
7 **Blauwbloezen 43: De blauwblues**
8 **Donald Duck pocket 69**
9 **Jan Jans en de kinderen 26** *Hoezo een Asterixrevival?*
10 **666 deel 5: Atomik requiem**

OVERIG*)

De wereld van Asterix de Galliër (Goscinny/Uderzo) 1
Overload (Gimenez) 2
Asterix en de wijde wereld (Diversen) 3
Rare jongens die Europeanen (Diversen) 4
Bloedbruiloft (Hermann/Van Hamme) 5

Millennium reeks:
Het blijft pulp in een
belachelijk duur jasje

De Zer-Lijst komt tot stand dankzij de volgende winkels: Het B-Gevaar, Balloon Express, De Boekenhalte, Eppo, Franka, Gilles de Geus, Gobelijn, Het land van langvergeten, Lambiek, Leidse Stripshop, Mieke's Stiptiek, Noord, Paard van Troje, Plok, strips en ch.. d.oges!, De Poort, Snoek, De Strip, 't Strippie.
Ook het commentaar is afkomstig van de deelnemende winkeliers.
*) De lijst "overig" bevat one-shots, tweeluiken en trilogieën

De geesteskinderen van wijlen **Charles Schulz** worden vereeuwigd. In Schulz oude woonplaats St. Paul zullen zijn geesteskinderen Snoopy en Charlie Brown een standbeeld krijgen. Een postuum eerbetoon aan Amerika's meest gelezen dagbladstrip. HvS

Heinz is er mee gestopt. De tegendraadse kat die dagelijks een tiental dagbladen opvrolijkte met zijn eigenwijze gedrag en melige humor, heeft vanaf 1 mei zijn avonturen gestaakt. Makers **Rene Windig en Eddie de Jong** houden het na twaalfenhalf jaar voor gezien. De Jong: "We vonden het wel mooi zo. Op een gegeven moment werden we geleefd door onze eigen creatie. Het werd tijd voor iets anders, anders blijf je tot het einde der tijden hetzelfde doen en variëren op een thema." Windig en De Jong gaan de komende tijd 'helemaal niets doen'. "Onze hoofden moeten eerst leeg, zodat we iets anders kunnen bedenken." De Jong weet nog niet of dat ook een dagbladstrip zal zijn. "We hebben geen idee. Het kan nog alle kanten op." HvS

HEINZ

WINDIG & DE JONG

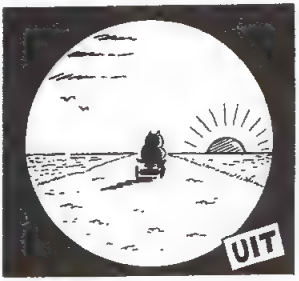

Bijna geen strip trekt zoveel lezers als *Asterix*. Gek dus eigenlijk dat het aantal achtergrondboeken over de succesreeks van Uderzo en Goscinny nogal tegenvalt. Toen was er twee jaar geleden opeens *Asterix en de waarheid*, een boek van historici over geschiedenis en ook een beetje over de strip, en de bovenste plaats in de non-fictie verkooplijsten was maandenlang bezet. Opeens vielen de kwartjes bij het uitgeefvolk en dus worden de achtergronden van *Asterix* plots minutieus uitgeplozen. Allereerst doen René van Royen en Sunnya van der Vegt, de auteurs van *Asterix en de waarheid*, een poging het succes van hun eerdere steling te overtreffen. In **Asterix en de wijde wereld** doen zij op vlotte toon de geschiedenis uit de doeken van de vreemde landen die door Asterix & co tijdens hun loopbaan zijn aangedaan (Uitg. Bert Bakker; ISBN 90 351 2013 2; 31,95). Daarnaast wilde de Éditions Albert René – van tekenaar Uderzo zelf – ook niet achterblijven en zetten Olivier Andrieu aan het werk. Andrieus **De wereld van Asterix de Galliër** gaat in op vragen als: waar ligt het dorp van Asterix, wat aten de Galliërs en... welke verre reizen heeft de Galliër zoal gemaakt? Infotainment voor het hele gezin dus (Éd. Albert René; ISBN 2-86497-142-9; 39,50). Als deze boeken kunnen verschijnen, moet er toch ook een uitgever te vinden zijn die de franstalige biografie *Goscinny* respectievelijk het interviewboek *Goscinny: Profession humoriste* wil vertalen. Zou je denken. TD

De oudere Tardi liefhebbers zullen het blauwe interviewboek dat Thierry Groensteen begin jaren tachtig over hem publiceerde wel in de kast hebben staan. Dat boek is echter al jarenlang uitverkocht en Tardi heeft in de tussentijd allesbehalve stilgezeten, dus is het des te aardiger dat Numa Sadoul een nieuw interviewboek aan de man wijdt (Éd. Niffle-Cohen; ISBN 2-87393-015-2; FF 105). **Profession auteur de bande dessinée** heet het resultaat, dat Sadoul op dezelfde gedegen wijze heeft aangepakt als hij eerder deed met onder anderen Moebius, Franquin en Hergé. Zelfs *La débauche*, Tardi's nieuwste die hier pas in het najaar zal verschijnen, komt bij Sadoul al uitgebreid ter sprake. TD

Eindelijk weer nieuws over het Vlaams supertalent **Bart Schoofs.** Twee jaar geleden zou er al een album van hem zijn verschenen bij De Schaar, maar na de financiële problemen van deze uitgeverij werd het stil rond Schoofs. De Belgische Schoofs-fans zagen zijn werk nog in de kranten *De Standaard* en *De Morgen*.

Maar de Nederlandse lezers moesten het doen met een sporadische bijdrage aan bladen als *Zone 5300* en *De bedenkelijk kijkende grondeekhoorn*. Ook zijn eigen in eikaar geknutselde tijdschrift **Braaf Varken** verscheen bijna niet meer.

Gelukkig zet de Leuvense uitgeverij Grint de *Braaf Varken*-traditie nu voort. Voor 13,95 gulden of 250 frank is dit prachtige boekwerkje te koop ISBN 90 903699 3 4. Het tweede deel van Braaf Varken zal komend najaar verschijnen. Wij kunnen er geen genoeg van krijgen. HvS

De belangrijkste auteur uit de stal van uitgeverij Marvel, **Stan Lee** (geestelijke vader van

MAXOMMATOZUS
post-apocalypsisch proefkonijn
2001, EEN LAFE MILLENNIUMBUG START ALLE KERNWAPENS, . . EN VERDER 4000 JAAR BESCHAVING VAN DE KAART!
HET LEVEN OP MOEDER AARDE IS ZO GOED ALS UITGEROEID
HET MILIEU VOOR EEUWEN VERWOEST
KORTOM DRAMA'S SPELEN ZICH AF
JAAA! TETRIS RECORD GEBROKEN!
SHIMMT
BIP BIP BIP
RAAAAH
BEST WEL LEUK, ZON WERELDRAMP! JA! GEEN DRUKTE MEER!
GEEN REGELS MEER!
GEEN DOMME TV MEER!
WEH!
WAAH!
RAAAAH

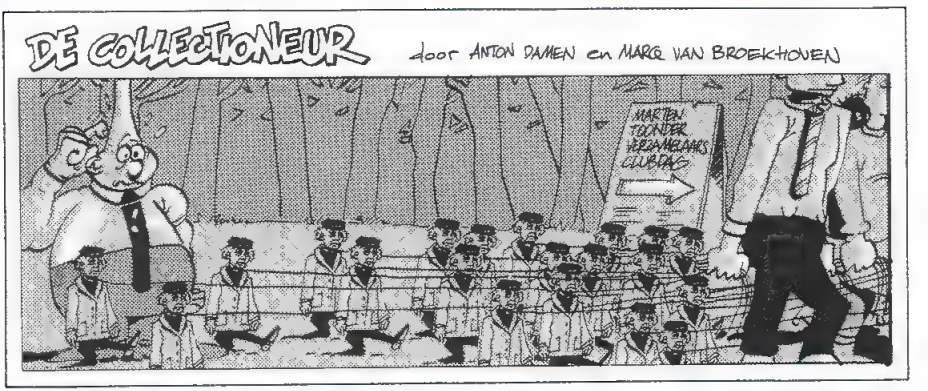

onder andere *Spiderman, Silver Surfer* en de *X-men)* gaat voor concurrent DC een strip maken over **Superman** en een over **Batman.** DC vroeg de gran' old man van de Marvel-comic of hij zijn licht eens wilde laten schijnen over de enigszins in het slop geraakte figuren uit het DC-fonds. Lee, altijd goed voor een commercieel succes, hapte gretig toe.
De Amerikaanse comic-fans reageerden ontrust. Duizenden mailtjes kwamen binnen op de Stan Lee-fansite van lezers die het niet konden begrijpen dat 'Mister-Marvel' voor aartsvijand DC gaat werken
Lee zelf ziet het probleem niet zo. "Ik blijf gewoon werken voor Marvel. De strips over Superman en Batman zijn een eenmalig project", reageert hij. "Ik vind het een uitdaging. En dan heeft comic-lezend Amerika straks tenminste wat te bespreken. Is mijn interpretatie van Superman en Batman een verbetering of niet?" De comics moeten eind dit jaar verschijnen. HvS

In de nieuwe **Zone 5300** een strip van Jeroen Janssen, getiteld *Vijf jaar later.* Dit keer weer op eigen scenario en met Janssens favoriete thema Afrika. Ook in dit nummer een bijzonder verhaal van Jeroen de Leijer: *Fuck you, Eefje Wenseltzeefje!* Verder onder meer een aflevering van Jim Woodrings steeds populairder wordende strip *Frank* en nieuwe grappen van Marnix Ruebs *Haagse Harry.*
Voor het komende nummer van het blad staan nog verhalen van Erik Wielaert en Benno Vrancken op stapel. Al met al genoeg leesvoer om het begin van de zomervakantie door te komen. HvS

Pieter Kuhn, de schepper van **Kapitein Rob**, was bij leven een liefhebber van Terschelling. Althans, die conclusie zou je kunnen trekken uit het feit dat het eiland maar liefst in drie van zijn stripverhalen het decor vormt. Met enige trots staan de eilandbewoners daar de komende tijd bij stil. De stichting Zeeschuim heeft zowel een Kapitein Rob-wandelroute uitgezet, als een Kapitein Rob-expositie ingericht in West-Terschelling (zie ook de agenda). Daarnaast is in het informatieblad van de plaatselijke VVV een zeer lezenswaardig artikel over George Visser over de klassieke zeebonk verschenen. Liefhebbers kunnen schrijven naar postbus 20, 8880 AA Terschelling West. JN

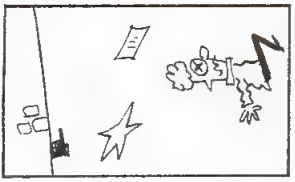

We zagen het al een tijdje aankomen. Alle ambitieuze plannen van het **Groningse Stripmuseum** zijn van de baan. De nieuwbouw, de honderdduizend bezoekers per jaar, de sponsorbijdragen, het bleek allemaal wat te optimistisch ingeschat
De gemeente Groningen heeft een streep door de plannen getrokken, nadat ze financieel onhaalbaar bleken
Wel gaan de initiatiefnemers nog op zoek naar een bescheiden winkelpand om het museum in afgeslankte vorm te huisvesten. Het museum wil zich nu plotseling richten op "interactieve technologie". Gooi het maar in onze pet. Om wat te internetten, zullen stripliefhebbers echt niet helemaal naar Groningen afreizen. Jammer van alle moeite, maar Nederland blijkt wederom te klein voor dergelijke grootschalige projecten. HvS

DE COLLECTIONEUR
door ANTON DAMEN en MARC VAN BROEKHOVEN
HEE MARC, WAT HEB JIJ NOU?
BIJ SILVESTER STRIPS IN DEN BOSCH KUN JE VOORTAAN STRIPGLAZEN SPAREN!
KIJK! AGENT 327, DIRKJAN, GILLES DE GEUS, DE RECHTER, SIGMUND, STORM...
JA, ZELFS VAN PEER DE PLINTKABOUTER!
WHAHAHAHAHA!! OH, JA "STORM IN EEN GLAS WATER" HAHA!
WAT EEN GRAP!
STORM!
NEE, DIE GRAPPEN VAN JOU! "LEER ZEILEN IN EEN NOTENDOP", "HOUTWORM IN MIJN STOEL".
HOU OP ZEG

"Het is mooi hier. Mooier dan ik dacht"

Tot ziens, Deleuze!

Martin tom Dieck en Jens Balzer

De auteurs zullen beiden hun boek signeren tijdens de komende Stripdagen Haarlem, 3 en 4 juni.

Nu in de betere (strip)boekhandel à *f* 25,00. Ook direct te bestellen via hvsoest@gpd.nl.

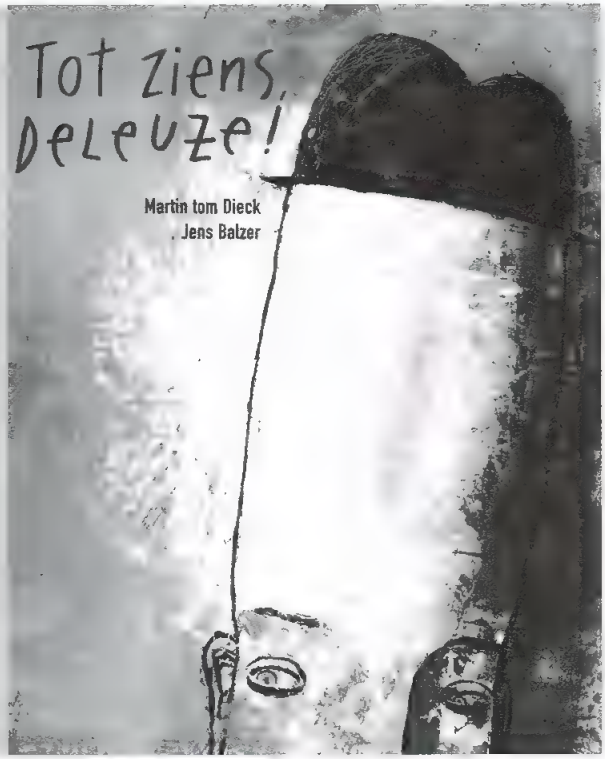

OUDE NUMMERS

111 Ole Comoll Christensen, Jan-Willem de Vries, Schuiz

110 Alan Moore, Maarten Vande Wiele, iefde voor de strip

109 Feny, Stanislas, Strip top 100 van de eeuw

108 Reid, Geleijnse & Van Tol, Robin Schouten

107 Fred de Hey, Mathias de Clercq, Joe Sacco

106 Gerrit de Jager, Maurice Hof, Dirk Stallaert

104 Enki Bilal, Don Lawrence, Willem Verburg

103 Peter van Dongen, Adamof, Yun Landman, Kim Duchateau

100 Joost Swarte, Fantasystrips, Superhelden, Guiseppe Bergman, Amateurbladen, Maz, Lode Devroe, Edgar Jacobs

98 François Bourgeon, Yves Swolfs, Tobias Schalken

97 Dermot Power, Michie van de Pol, José Muñoz

96 Hein de Kort, Stefan van Dinther, André Geerts

95 Lian Ong, Milan Hulsing

94 Baru, Jong duits talent, Nix

93 Wi Eisner, Julie Doucet, Naam

92 François Boucq, Oriëntaalse dagboeken, Mark Horemans

91 Edmond Baudoin, Hergé, Marq van Broekhoven

90 Gleever, Stripgesch e- denis, Milo Manara & Femm,Barbara Stok

89 Eric ,oris, Hanco Kolk, Béhé, Benno Vranken, Roberta Gregory

88 ,oe Matt, Mark Retera,Bart Schoofs

87 Willem Vleeschouwer, Vicente Segrelles, Ted McKeever, Michie de Jong

86 Bil Watterson, Spermunator, Koen, Hottentot, Art Spiegelman

85 Formaline Foerster, Frédéric Bézian, Mark Hendriks

83 Charles Burns, Mars, Cnoe

82 Andreas, Rork, Cyrrus, Chris Berg

81 Hermann, Jeroen de Leijer, de Wiroja's, Mark Beyer

80 Vittorio Giardino, Peter Bagge, Maaike Hartjes, Miche Pessix

79 Frank, Ulli Burer, Guido van Driel

78 Martin Lodewijk, Signed by war, Berend Vonk

77 Krijthijn, Benn,F ons Oudshoorn

76 Inktvis pn.tduktie, A. Davison, Gummbah Peter de Wit

75 Studio funny farm, Aktuele informatie over diverse stripmakers, Rudolf Kahl, Strip top 75, Het gele teken De vrouw van de tovenaar

74 Marcel Ruijters,Richard Corben

73 Bert van der Meij, Dave McKean, Cerebus

72 Tardi, The sandman, Don Lawrence

71 Dick Matena, Delgadito,strip- geschiedenis jaren '80 tot nu

69 Vrouwen en strips, Stripgesch eden s jaren '30, '40 en '50

67 Fritz van den Heuve

66 David Lyttleton, Moebius, Dirk Stallaert, Lezersenquête-2

64 Aloys Oosterwijk, Alberto Breccia, Marco Venanzi

63 Hans Kresse, Lezers- enquête-1, Eric Heuvel

62 Een kleine moord, Raives, Stripdagen Haarlem, Edmond Baudoin Francois Rivière 2, Angloumême, Torens van het Schemerwoude

61 Christian Rossi, Trade Paperbacks

58 Paul Teng, Hard gekookt, Ang oumême '91

5 Akira, Lian Ong, Franse verzamelalbums

56 Régis Loisel, Matthias Schultheiss

55 Daniel Torres

54 Jean-Claude Servais, Ragebo , eva dam

53 José Muñoz

51 Dave McKean

44 Vittorio Giardino, Creboble 1989, Moebius

ZOZOLALA KLASSIEK 2
een herdruk van de nummers 13 t/m 24 (*f* 37,50 / bf 680)

Nummers 112 t/m 106 kosten *f* 4,00 / BF 75 per stuk; nummer 105 en ouder *f* 2,50 / BF 60
BESTELWIJZE: zie giro kolofon (p.2), met de vermelding van de gewenste artikelen en je eigen adres.

DE ZOEKTOCHT VAN ULF K.

Ulf K. (30) is een van de meest getalenteerde nieuwe stripmakers in Duitsland op dit moment. Zijn werk distribueerde Keyenburg (de naam achter de letter) tot voor kort zelf via het small-presscircuit. Met postwissels konden zijn miniboekjes worden besteld. Na publicatie van enkele verhalen in het Duitse blad *Panel* en het uitkomen van zijn eerste album *Der Mondgucker,* werd de belangstelling voor Keyenburgs strips groter. Ook internationaal. Er volgde vertalingen in *Zone 5300,* een Franse bundel van zijn eerdere miniboekjes onder de naam *Un tango avec la mort* en nu ook een Engelstalige versie van *Der Mondgucker,* getiteld *The man on the moon.*

Voor het Nederlandse publiek ben je nog vrij onbekend.
„Ik hoop dat de Engelstalige versie van mijn eerste album meer lezers bereikt. Sinds mijn veertiende droom ik er al van striptekenaar te worden. Vijf jaar geleden ben ik daadwerkelijk begonnen met het in eigen beheer maken van mijn boekjes. Eigen beheer is nu eenmaal het makkelijkst, zeker in Duitsland waar het moeilijk is een uitgever te vinden. Ik zit nu nog steeds in de situatie dat ik slechts kleine oplagen van mijn werk verkoop."

TE LAAT

Is het moeilijk in Duitsland als stripmaker aan de bak te komen?
„Ik denk dat de situatie bij ons niet beter is dan die in Nederland. Ik kan niet van mijn werk leven en verdien wat bij als illustrator voor diverse tijdschriften. Wat dat betreft kun je denk ik toch het best in Frankrijk wonen. Het publiek dat strips koopt is er veel groter dan in Duitsland. Van *Der Mondgucker* heb ik hier in enkele jaren tijd met moeite 700 exemplaren gesleten. Sinds kort is het album ook in het Frans uitgebracht. In twee maanden tijd had ik er in Frankrijk evenveel van verkocht als in al die jaren in mijn eigen land."

Der Mondgucker *is een verzameling korte verhalen die lezen als lieflijke sprookjes met een licht melancholieke ondertoon*
„Dat is een bewuste keuze. Ik vind het mooi om sprookjes te vertellen, in die vorm kan ik veel kwijt van wat ik te zeggen heb. Bovendien verwerk ik in veel van mijn verhalen autobiografische gebeurtenissen. Ik ben geen Joe Matt die zichzelf in zijn *Peepshow* op de voorgrond plaatst. Ik verschuil me liever achter metaforen in mijn sprookjes als ik iets over mezelf kwijt wil of wil verwerken. Zo gaat het verhaal uit *Der Mondgucker* over de bange clown die wordt afgeschoten naar de Nacht, eigenlijk over een moeizame periode in mijn leven na een verbroken relatie."

Je eerdere verhalen waren vaak cynischer van toon, je maakte veel grappen over Magere Hein.
„Ik vind Magere Hein een fijn personage om mee te werken. Ik ben geen depressief figuur of zo, die zijn angsten van zich af tekent. Maar Magere Hein biedt als personage veel mogelijkheden. Zijn karakter heeft meerdere kanten: je kunt er om griezelen, om huilen en mee lachen. Ik vind het leuk met die verschillende karaktertrekken te spelen. Hoewel de verhalen in *Un tango avec la mort* wellicht anders overkomen, hebben ze vaak wel hetzelfde thema als de strips in *Der Mondgucker:* namelijk het zoeken. Al mijn personages zijn op zoek naar iets. De clown naar de liefde, de sterrenkundige de weg naar de maan, de ander naar een ontsnapping aan de dood."

Hoe autobiografisch is die zoektocht in je verhalen?
„Ach, zelf zoek ik niet zo veel. Het enige waar ik in mijn werk naar zoek is naar een betere manier van tekenen, een verdere vereenvoudiging van mijn stijl. Ik ben nog niet tevreden over mijn tekenwerk. Waarschijnlijk zal ik dat op mijn 80ste nog niet zijn, maar ik wil kunnen zien dat ik vooruit ga. Nu zijn mijn tekeningen soms nog te freakerig en wil ik te veel kwijt in één plaatje."

Wie vind je wel goed tekenen?
„Als kind was ik gek van *Kuifje* en *Agent 327*, dat toen ook in Duitsland verscheen. Later ben ik geïnspireerd geraakt door de autoomstijl van mensen als Yves Chaland en Serge Clerq. Nu ben ik fan van het werk van David B. en Dupuy en Berberian. Ik denk dat je al die invloeden ook wel terug kunt zien in mijn strips. Hoewel ik niemand kopieer, is mijn tekenstijl wel gekristalliseerd uit al die invloeden."

Wat voor publiek heb je voor ogen bij het maken van je strips?
„Geen enkel. Als ik een strip maak, doe ik dat voor mezelf. Ik moet het leuk vinden om te lezen. Mijn publiek zal dus wel op mij lijken: tussen de 20 en de 40 jaar oud en met dezelfde interesse in bijvoorbeeld sprookjes als ik.
Het is dus niet zo dat ik speciaal verhaaltjes maak voor kinderen. Ik wil ook niet alleen maar geassocieerd worden met sprookjes. Op dit moment werk ik voor de krant Frankfurter Allgemeine aan een vervolgstrip, een krimi. Het album zal uitkomen tijdens de Frankfurter Buchmesse. Het is iets heel anders dan ik tot dusver gemaakt heb, met veel doden dus heel onsprookjesachtig. In juni komt er ook een Duitse versie van *Un tango avec la mort*, maar ik wil bewijzen dat Ulf K. niet alleen die sprookjesverteller is die louter brave verhaaltjes kan vertellen."

The man on the moon, Uitgeverij Bries,
f 14,95/BF 270, meer informatie: bries@ping.be
Hans van Soest

Agenda

Nog te zien **tot 11 juni**: een groot overzicht van **Charles Schulz**' *Peanuts*. Belgisch Centrum van het Beeldverhaal, Zandstraat 20, Brussel, 02 219 19 80

Nog te zien **tot half juli**: de surreële grafiek van **Jim Woodring** Galerie Lambiek, Kerkstraat 78, Amsterdam, 020 - 626 75 43, www.lambiek.net.

Leuk en leerzaam, zo prijst het Rijksmuseum van Oudheden de expositie **Asterix en Europa** aan. Nog te zien **tot en met 1 oktober.** Rijksmuseum voor Oudheden, Rapenburg 28, Leiden, 071 - 516 31 63, www.rmo.nl

Van 15 april tot en met 1 november 2000 is in De Kraak de expositie **Kapitein Rob & Terschelling** te bezoeken. De expositieruimte bevindt zich op de Burgemeester Reedekerstraat 56b te West-Terschelling. De openingstijden zijn 12.00 – 17.00 uur, uitsluitend dinsdag tot en met zaterdag.

Op **3 en 4 juni** zijn de **Stripdagen in Haarlem.** In tegenstelling tot vorige berichten wordt de boekenbeurs dit keer uitsluitend gehouden op en rond de Houtmarkt aan de Spaarne. De meeste uitgevers zullen te vinden zijn in cultureel centrum De Fietsz'nfabriek. Toegang aldaar een tientje, kinderen de helft. Welke tekenaars er allemaal komen signeren, kunnen we helaas door een gebrek aan communicatie vanuit de organisatie niet melden. Wel weten we dat in de ZozoLala-stand de Duitsers Martin tom Dieck en Jens Balzer aanwezig zijn om hun nieuwe album *Tot ziens, Deleuze!* van een krabbeltje te voorzien.
Door de rest van de stad zijn weer verschillende interessante tentoonstellingen. Behalve die van *Kuifje* (Vleeshal), Mattotti (Galerie Année) en Piet Wijn (Teylers) is er in de Vishal een expositie van diverse beeldend kunstenaars die zich door strips hebben laten inspireren. Joost Veerkamp is te zien in SBK (gedempte oude gracht 121) met een tentoonstelling over kunst en postzegels. In deze ruimte zullen ook diverse kleine uitgeverijen hun stand hebben.
Op zaterdagavond is er nog het traditionele *Zone 5300*-feest in Het Patronaat, met zingende striptekenaars als Joost Swarte, Aloys Oosterwijk, Hanco Kolk, Berend Vonk, Robert van der Kroft, Erik Kriek, Wasco en Djanko. En er wordt gedurende het festival nog een speciaal stripbier verkocht met een etiket van Swarte.

STRIPVOORSPELLING

De te verschijnen albums zijn gerangschikt naar door de uitgevers opgegeven verschijningsdata. In werkelijkheid verschijnen ze echter vaak later. Achter elk album staan de prijs (Hfl/BF) en de uitvoering (slappe kaft/harde kaft) vermeld. Het cursieve commentaar is van de ZozoLala redaktie

Te verschijnen in juni

Arboris

As van de Katharen 5: Het spel van de machtigen (Jarbinet) 11,95; sk.
Black hills 1: Dansen met spoken (Renier/Swolfs) 11,95; sk.
Collectie buitengewesten 6: Anahire 2: De uitverkorene (Malnati/Ploy) 12,95; sk.
Collectie buitengewesten 7: Sabels en galjoenen 3: De gevaarlijke archipel (Masbou/Ayroles) 12,95; sk.
Dikke Hagar 25: Een feestelijke Hagar (Browne) 19,95; sk.
Durham Red 3: Het scharlaken lied (Harrison/Abnett) 13,95; sk.
Elfquest 52: Hoofd en hart (Diversen) 11,95; sk.
Elfquest 53: De boodschapper (Diversen) 11,95; sk.
Ketens van vuur 2: Samson (Stalner) 11,95; sk en 29,95; hk
Lex 1: Oog om oog (Collignon/Froideval) 12,95; sk.
Metabaronnen 6:Dona Vicente de grootmoeder (Gimenez/Jodorowsky) 13,95; sk
Metabaronnen 1 t/m 6 hardcover (Gimenez/Jodorowsky) 39,95; hk.
De metamorfose van Lucius (Manara) 14,95; sk.
Moord en doodslag 4: Rechter Tie (Matena/Van Gulik) 11,95; sk.
Moord en doodslag 5: De wetten van het kwaad (Michaud/Carre) 11,95; sk.
Paling en Co 1: De twintigste eeuw, wat een zooitje! (Ibanez) 9,95; sk.
Parodiereeks 18: Robinsonne (Maltaite) 12,95; sk.
De technovaders 2: De tuchtschool van Nohope (Beltran/Jodo/Janjetov) 12,95; sk.
Tyndall 5: De grote noordelijke oorlog (Broeders/Van Peborgh) 12,95; sk en 29,95; hk

Big Balloon

Altuna 4: Een goede vriend (Altuna) 14,95/299; sk.
Dirk en Desiree 9: Wat nou ja ja? (De Kort) 14,95/299; sk.
Looney Tunes lezen en spelen 5 (Diversen) 5,95; sk
Looney Tunes pocket 3 (Diversen) 8,95/180; sk.

Boemerang

Rooie oortjes special: de beste strips van Dany (Dany) 7,95; sk.

Casterman

De duistere steden: De muren van Samaris (Schuiten/Peeters) 24,50; hk. *Herdruk voor het eerst in harde kaft.*

De duistere steden: De weg naar Armilia (Schuiten/Peeters) 24,50; hk. *Herdruk.*
Tristan 9: De aartsengel (Martin/Pleyers) 9,50; sk.
De Venetiaanse Suites 6: Eiland onder de wind. (Warnauts/Raives) 19,95; hk.

Dupuis

Agent 212 nr 21: Vliegtuigkit (Kox/Cauvin) 8,95/165; sk.
Aria 22: Het spoor van de ratten (Weyland) 9,75/180; sk.
De Boss 2: Je hoort nog van ons (Bercovici/Zidrou) 8,95/165; sk.
Collectief: Een denkbeeldige tentoonstelling (Diversen) 20,00/365; hk.
De kleine Robbe 9: Dit is nog niks voor jou (Tome/Janry) 8,95/165; sk.
Michel Vaillant 17: Het spook van de "24 uur" (Graton) 8,95/165; sk. *Herdruk.*
Michel Vaillant onuitgegeven toppers 1: Terug naar Königsfeld (Graton) 8,95/165; sk.
Robbedoes album 239 (Diversen) 19,50/360; hk.
Robbedoes strip- en spelboek 10 (Diversen) 9,75/180; sk.
De sleutel van het mysterie 1: Moord onder het Kanaal (Sikorski/Lapiere) 8,95/160; sk.
De tentoonstelling blijft open tijdens de verbouwing 3: Geloofsafval (Clarke/Midam) 9,75/180; sk.

Glenat

Prins van de nacht 5: Elise (Swolfs) 29,95; hk.
De waters van Dodemaan 10: Dodemaan. (Adamov) 29,95; hk.

Incognito

Dr. Dia (Lode Devroe) 8,95; sk en 35,00; luxe.

Lombard

Bernard Prince 16: Storm op de Cormoran (Dany/Greg) 10,95; sk.
Dokus de leerling 5: Liever lui dan moe (Godi/Zidron) 9,95; sk.
Rubine 7: Werkvakantie (Walthery/Lazare/Mythic) 9,95; sk.

Oog & Blik

Chorizo (Typex) 7,95; sk.
De fijnproever (Van Driel) 35,00; hk.
Gutsman comic 4 (Kriek) 9,95; sk.
Ikayaki (Hendriks) 29,95; sk.
Meneer Johan-special(Dupuy/Berberian) 29,95; sk.
Odds & ends (Crumb) 39,95; hk.

Prestige

Bovenaarde (Patrito/Maltoni) 14,50; sk.
Nick 1: Hee Nick, droom je? (Hermann) 12,50; sk. *Herdruk.*
Niemandsland (Diaz/Puerta) 14,50; sk.

Rechtdoorzee

Frans en Suzanne maken het goed (Jansens) 17,50; sk?
Klepzeiker 15 (Schreurs) 13,50; sk.

Sherpa

Erotic art (Pinelli) 25,00; sk.
Stripjaarboek 1999/2000 (Diversen) 35,00; sk.

Standaard

Nero 150: De grote Shimboem (Sleen) 9,90/185; sk.
Nero klassiek 21: De groene chinees (Sleen) 11,50/199; sk.
Nero klassiek 22: Pol de pijpegeest (Sleen) 11,50/199; sk.
De rode ridder 179: De nachtridders (Biddeloo) 7,50/140; sk.
Suske en Wiske familiestripboek (Diversen) 9,95/199; sk.
Urbanus 82: De flopschepper (Linthout/Urbanus) 7,95/150; sk.

Talent/Blitz

(Deze titels worden vermeld onder voorbehoud!)
Mobilis 1 (Durieux/Andreas) 16,50; sk en 29,95; hk.

V.N.U.

Disney strip: Teigetjes film (Diversen) 8,95/160; sk
De beste verhalen van Donald Duck 103: Donald Duck als stijve hark (Barks) 8,95/160; sk.
Donald Duck Big fun 2 (Diversen) 14,95/270; sk.
Tina Topper 36: Sprong in het diepe (West) 14,95/270; sk.

Te verschijnen in juli

Big Balloon

Casper en Hobbes 7: Sneeuwzombies (Watterson) 14,95/299; sk.
Looney Tunes 20: Pepe le Pew (Diversen) 8,95/180; sk.
Sjors en Sjimmie 44: Gekte (Wiroja's) 8,95/180; sk.
De wondersloffen van Sjakie 31: Golden goal (Western/Baker) 8,95/180; sk

Dupuis

Cedric 14: Liggen zei ik ! (Laudec/Cauvin) 8,95/160; sk.
Minimensjes 37: Bingo! (Seron) 8,95/160; sk.
De paparazzi 6: Sensatie op de cover (Mazel/Cauvin) 8,95/160; sk.

Oog & Blik

De reizen van Alex: Rome 1 (Martin) 14,95; sk.

niet aangekondigd; toch verschenen:

666 5: Atomik requiem (Froideval/Tacito) Arboris; 12,95; sk. *Kinky fantasy.*
Biggles 14: Het album van het eeuwfeest (Diversen) Miklo; 19,95; sk.
Roze Bottel 10: De 7 wegen naar Dromenland (Dany/Greg) Wonderland; 12,50; sk. *Wonderland gaat verder waar Le Lombard het liet afweten en herdrukte ook de voorgaande delen van deze sympathieke sprookjesachtige strip. Hulde!*
Carolyne Baldwin 3: Absurdia (Taymans) Casterman; 9,95; sk.
Exit 1: De organisatie (Werber/Mounier) Arboris; 11,95; sk.
De familie Kwaal 1: Overlevingstocht (Paulo/Robberecht) Casterman; 9,95; sk. *Doornee familiestrip - en dat zou een van de nieuwe toppers van het gerevitaliseerde Casterman-Flammarion moeten worden...*
Hong Kong Triad 2: De compensatie (Rieu/Mallié/Parnotte) Talent; 16,50; sk.

Kaatje is verdronken (Kolk) De Plaatjesmaker; 7,95; sk. *Pincet-strip gebaseerd op het gelijknamige toneelstuk van Alex van Warmerdam.*
De killer 2: De valstrik (Jacamon/Matz) Casterman; 19,95; hk. *Net als deel één weer snoeihard, meeslepend en vol grafische slimmigheidjes. Gelukkig brengt Casterman-Flammarion ook interessante nieuwe series.*

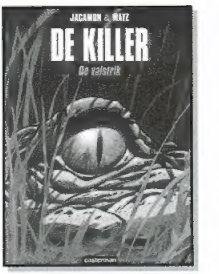

Macht der onschuldigen 4: Jessica (Brunschwig/Hirn) Blitz; 29,95; hk.

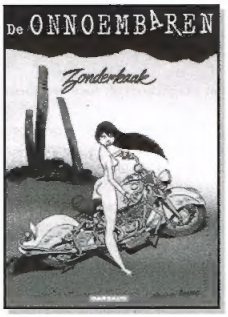

De Onnoembaren 11: Zonderkaak (Conrad/Yann) Dargaud; 16,25; sk.
Schimmenspel 2: De solitaire (Rollin/Dufaux) Arboris; 11,95; sk.
Screwface 3: Going nowhere, fast (Screwface) 5,95; sk. *De Sof' boy van de Lage Landen - maar dan een tikkeltje minder subtiel.*
Silo 1 en 2 (Ledroit) Blitz; 37,50; hk. *De tekenaar van Kronieken van de zwarte maan leeft zich uit in over the top science-fictionstrip.*
Simpsons 9 (Diversen) De Stripuitgeverij; 7,95; sk.
Sofaletta 3: De erfenis van de Hoer (Arnoux) Talent; 14,50; sk.
Spoorloos 3: Op de vlucht! (Kraehn/Vallée) Arboris; 11,95; sk.
Te klein om gelukkig te zijn (Oosterwijk) De Plaatjesmaker; 7,95; sk. *Aloys Oosterwijk gaat in zijn Pincet-strip het raadsel vrouw met zeven dwergen tegelijk te lijf.*
De Teutonen 1: In de schaduw van het Zwarte Woud (Capo/Rodolphe) Talent; 14,50; sk. *In de voetsporen van Prins Valiant.*
Tot ziens, Deleuze! (Tom Dieck/Balzer) Zet.El; 25,00; sk.
Universal War One 1: Genesis (Bajram) Talent; 14,50; sk.s
Zodiak 2: De ring van Zodiak (Oosterveer/Ritstier) Boumaar; 14,50. *Nederpulp uit De Telegraaf door twee oude rotten in het vak.*

UNO MUNDO WERELDSTRIPS

In het buitenland verschijnen stapels prachtige strips die ons taalgebied amper bereiken. Kwaliteit kent echter geen grenzen. Daarom hieronder een selectie van de meest opvallende buitenlandse titels van de laatste twee maanden.

Tekstloze strips

Geteilter Traum (Bosshart) Edition Moderne; DM 40.00; hk. *De jonge Zwitserse architect Daniel Bosshart laat de verbeelding spreken in dit eigenzinnige portret van de kindertijd van twee artistieke broers. Aanrader!*
Hysteria (Gentinetta) Edition Moderne; DM 25.00; hk. *De Züricher Claudius Gentinetta vertrok voor dertien maanden naar het Poolse Krakow en kraste daar als een ware strip-Tom Waits op schaafkarton korte verhalen bij elkaar vol verwurongen perspectieven.*

Deutche Neue Welle

Krautsalat 1 (Diversen) Jochen Enterprises; DM 10.00; sk. *Jong Deens talent presenteert zich met deze bloemlezing bij de zuiderburen. O.a. Ole Cornoll Christensen, Søren Mosdal en Jan Solheim.*
Leicht beschadigte Tiere (Mahler) Ed. Brunf; DM 20.00; sk. *Minimalistisch getekende gags van jong Oostenrijks talent.*

Les bandes dessinées

Cercle vicieux (Lécroart) L'Association; FF 35; sk. *Strippalindroom. Etienne Lécroart doet Schuitens NogegoN nog eens op speelse wijze over.*
L'expiation (Cava/Castells) Fréon; FF 110; sk. *Fraaie aquarellen verbeelden het verhaal van de waanzinnig geworden kolonisator Lope de Aguirre.*
La guerre d'Alan 1 (Guibert) L'Association; FF 79; sk. *De herinneringen van een Amerikaanse soldaat ten tijde van D-Day verbeeld door de maker van Kapitein Scharlaken.*
Note mésopotamiennes (Ayroles) L'Association; FF 35; sk. *Reisverslag van jong Frans talent.*
Pascin 1 (Sfar) L'Association; FF 35; sk. *De maker van De dochter van de professor stort zich op ambitieuze striphiografie van de joodse schilder uit begin twintigste eeuw.*
Shenzhen (Delisle) L'Association; FF 119; sk. *De soepel vertelde ervaringen van animatiefilmer annex stripmaker Guy Delisle tijdens een klus in China. Een cultuurschok in stripvorm.*

The comix

Akiko Vol. 4 (Crilley) Sirius; $ 14.95; sk. *Dit is en blijft een hele goede avonturenstrip voor het hele gezin.*
Alec the King Canute crowd (Campbell) Eddie Campbell Comics; $ 14.50; sk. *Bundel oude, moeilijk te vinden korte strips van Eddie Campbell.*
Dr. Robot Special 1 (Mireault) Dark Horse; $ 2.95; sk. *Cultstripje over robots uit Mike Allreds Madman nu als geinige zelfstandige comic.*

Can of worms (Doherty) Fantagraphics; 12.95; sk. *Tekstloze strips afgewisseld met knipsels en brieffragmenten. Debuut van Catherine Doherty.*
Cerebus 13: Going home (Sim/Gerhard) Aardvark Vanaheim; $ 25.00; sk. *Qua dialogen, ritme en lay-out staat Cerebus onverandert op eenzame hoogte. Met dit keer een stevige gastrol voor F. Scott Fitzgerald.*
Fear of a black marker (Knight) Manic D Press; $ 11.95; sk. *Swingend getekende gagstrips van de maker van Dances with sheep.*
Hellboy: The right hand of doom (Mignola) Dark Horse; $ 17.95; sk. *Met deze vierde Hellboy-bundel bevestigt Mike Mignola zijn status als absolute topauteur in het horror-genre.*

Peepshow 12 (Matt) Drawn & Quarterly; $ 3.50; sk. *Na maandenlang vruchteloos wachten eindelijk weer een nieuwe Peepshow, waarin Joe Matt - alleen op een goedkope huurkamer met zijn pornocollectie - helaas nogal in herhaling valt.*
Radio (Abel/Glass) Artbabe Army Publishing; $ 4.99; sk. *Altijd al je eigen radioprogramma willen maken? Jessica Abel en Ira Glass helpen je op weg.*
Slow jams (Choe) $ 4.00; sk. *Asian-american underground van David Choe.*
Soulwind 1: The kid from planet earth (Morse) Oni Press; $ 8.50; sk. *Scott Morse maakt met ogenschijnlijk gemak zijn eigen Akiko.*
The Spirit Millennium Edition (Eisner) DC; $ 2.95; sk. *Eindelijk weer goedkoop verkrijgbaar: de eerste afleveringen van Will Eisners klassieke reeks, waarin de Spirit - we schrijven 1944 - het onder meer opneemt tegen de nazi's.*

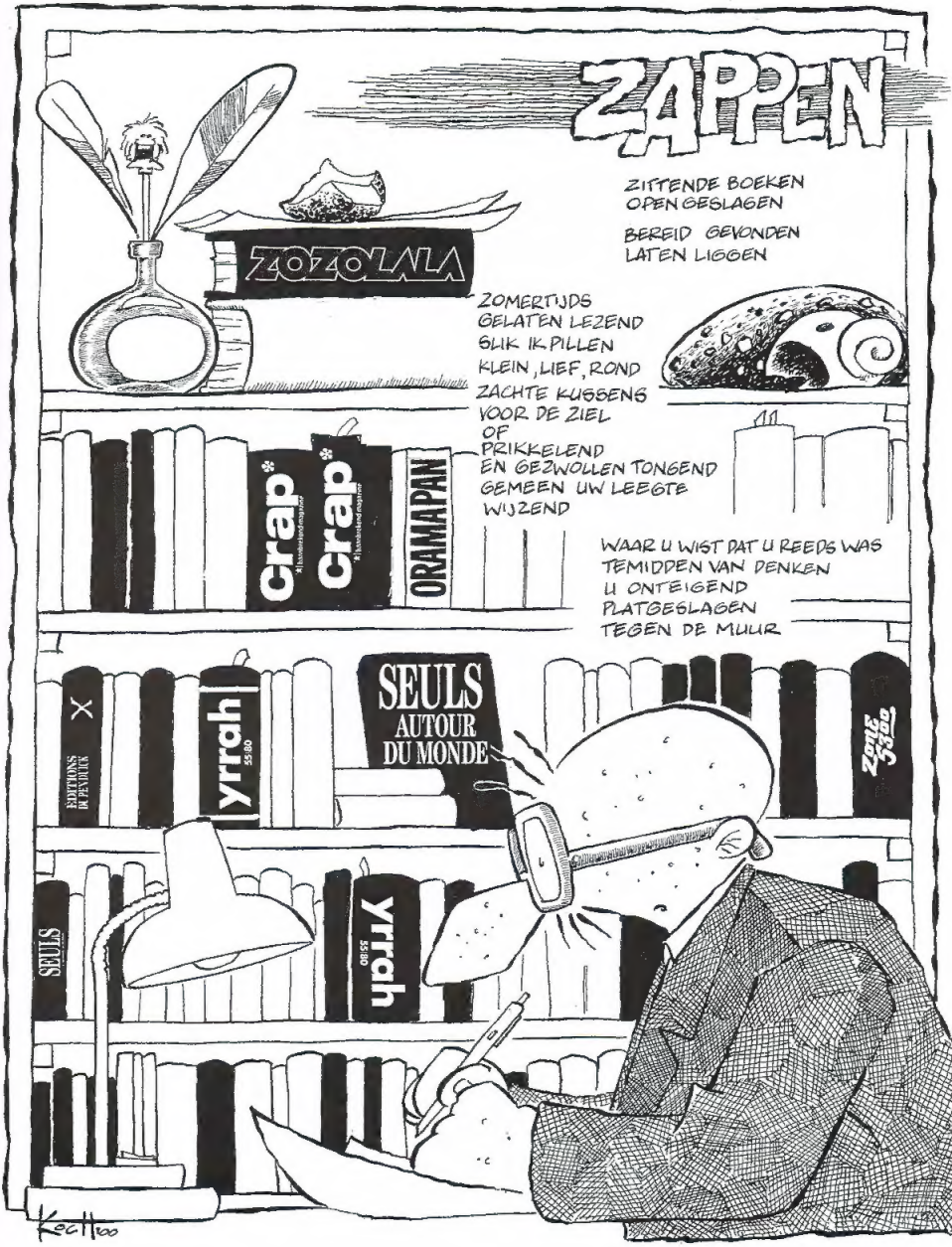
ZAPPEN
ZITTENDE BOEKEN
OPEN GESLAGEN
BEREID GEVONDEN
LATEN LIGGEN
ZOZOLALA
ZOMERTIJDS
GELATEN LEZEND
SLIK IK PILLEN
KLEIN, LIEF, ROND
ZACHTE KUSSENS
VOOR DE ZIEL
OF
PRIKKELEND
EN GEZWOLLEN TONGEND
GEMEEN UW LEEGTE
WIJZEND
Crap*
Crap*
ORAMAPAIN
WAAR U WIST DAT U REEDS WAS
TEMIDDEN VAN DENKEN
U ONTEIGEND
PLATGESLAGEN
TEGEN DE MUUR
SEULS
AUTOUR
DU MONDE
yrrah
SEULS
yrrah
Zone
Kechloo

Big Things Happen

Here come the big cards from the *Prophecy*™ expansion for the Magic: The Gathering® trading card game.
Harness the Winds. Voluminous spell effects guaranteed to shock and dismay.
And summon the Avatars, big creatures that thump on behalf of their respective color.
Rounding out the list are Rhystic Spells. You get what you pay for and more—unless your opponent pays to stop you.

Customer Service: 0492 538487
www.ps-games.nl

EXPERT LEVEL

PROPHECY™

Available June 2000

Questions?
Go to www.wizards.com/europe
or call +32 70 233 277

PS GAMES

MAGIC The Gathering®

All trademarks, including all character names and their distinctive likenesses, are property of Wizards of the Coast, Inc. © 2000 Wizards.